

1.1 Wat is sociologie?

Maatschappij: het sociale leven in het algemeen, de manieren waarop mensen met elkaar samenleven. Grootste sociale eenheid waartoe mensen behoren.

Groep: een verzameling van onderling verbonden mensen die een besef van een gemeenschappelijke identiteit, een wij gevoel kennen. Ook bevindingen tussen mensen die geen besef van een gemeenschappelijke identiteit hebben en in die zin dus geen groep vormen

Sociologie kan beter gedefinieerd worden als de studie van sociale netwerken. Een sociaal netwerk is een te onderscheiden geheel van relaties tussen actoren. Netwerken variëren onder meer naar:

- **omvang**
- **dichtheid**
- **openheid**

Een actor kan een centrale positie innemen, dat wil zeggen veel directe relaties met andere actoren hebben, dan wel juist een meer marginale positie. Een groep is, zo gezien, een bepaald soort netwerk: een waarvan de individuele deelnemers een besef van een gemeenschappelijke identiteit hebben en op basis daarvan leden van niet-leden onderscheiden.

Het vergelijken van samenlevingen die in tijd en plaats ver van elkaar verwijderd zijn, is voor de sociologie van essentieel belang: in de eerste plaats om verantwoord te kunnen generaliseren. en in de tweede plaats om verantwoord te kunnen specificeren. Kennis van vroegere samenlevingen is bovendien nodig, om zicht te krijgen op maatschappelijke ontwikkelingen.

Sociologisch verklaren behelst het doen van uitspraken over causale samenhangen tussen sociale processen. De uitspraak over de samenhang tussen bepaalde verschijnselen moet uit een theorie kunnen worden afgeleid.

Het zijn buitenwetenschappelijke vragen die aan sociologisch onderzoek ten grondslag liggen.

In hoeverre moet naar objectiviteit, waarde vrijheid en onpartijdigheid worden gestreefd? Dit probleem speelt een rol in iedere wetenschap, maar voor de sociologie geldt het wel heel sterk, vooral omdat de socioloog meestal zelf deel uitmaakt van de samenleving die hij bestudeert en daarmee onvermijdelijk betrokken is bij de spanningen en conflicten in die samenleving.

1,2 Over de aard van de sociale werkelijkheid

Sociaal *Staat voor alles wat zich tussen mensen afspeelt, en alles wat mensen met elkaar verbindt. Sociaal staat niet naast politiek en economisch, maar omvat die gebieden ook, het verwijst ook naar conflicten, vijandschap en dwang.*

Net zo min als de maatschappij onpersoonlijk is, zijn individuele mensen onmaatschappelijk. Ieder mens, of hij dat nu wil of niet, heeft bindingen met anderen en ondergaat daardoor de dwingende invloed van anderen.

Emile Durkheim heeft de sociale werkelijkheid op grond hiervan een werkelijkheid '*sui generis*' genoemd, een eigensoortige werkelijkheid, die niet kan worden herleid tot de eigenschappen van individuen.

Norbert Elias heeft het over '*relatieve autonomie*' van sociale processen ten opzichte van individuele bedoelingen. Vele verbonden individuen brengen met elkaar sociale processen voort, die geen van hen van tevoren zo bedoeld en gepland heeft. De processen zijn relatief autonoom omdat ze niet losstaan van individuen die met bepaalde bedoelingen handelen; ze zijn relatief autonoom omdat ze niet volledig op individuele bedoelingen kunnen worden herleid.

interactie *het reageren van mensen op elkaar, zodat het handelen van de een de directe aanleiding is voor het handelen van de ander.*

cultuur *het aangeleerde gedragsrepertoire dat mensen in een bepaalde groep of samenleving gemeen hebben.*

inter-dependentie *onderlinge afhankelijkheid*

1.3 Interactie

Interactie kan verbaal of niet verbaal zijn, of beide tegelijk. Het kan tussen twee mensen plaatsvinden, of tussen vele duizenden. Ze kan zowel harmonische samenwerking als hevig conflict inhouden. Sterk eenzijdig zijn of een min of meer gelijke inbreng van de deelnemers behelzen. Op directe (face to face interactie) of indirecte wijze, via materiële hulpmiddelen of tussen personen plaatsvinden. Interactie is soms op specifieke doelen gericht die buiten de interactie zelf liggen.

Max Weber definieerde sociaal handelen als handelen dat georiënteerd is op het gedrag van andere mensen. Volgens deze definitie is vrijwel al het menselijk handelen sociaal te noemen.

Het gedrag van een individu is alleen te begrijpen in relatie tot het gedrag van andere individuen. De gedragingen van de deelnemers zijn met elkaar vervlochten, verknoot.

Iedere interactieproces is relatief autonoom ten opzichte van individuele bedoelingen. De een weet niet precies hoe de ander zal reageren en kan daarom ook zijn eigen gedrag, dat weer afhangt van die reactie, niet exact voorspellen.

Interacties bevatten echter ook elementen van voorspelbaarheid. Wanneer mensen geregeld contact met elkaar hebben, gaan hun interacties herkenbare regelmatigheden vertonen waarin bepaalde elementen steeds terugkeren. Mensen reduceren de onvoorspelbaarheid van interacties ook door de formulering, invoering en handhaving van normen of gedragsregels. Het hangt van de machtsverhoudingen af, wie welke regels in welke mate bepaalt. Met gedragsregels, worden grenzen aangegeven waarbinnen interacties volgens de deelnemers mogen variëren. Maar die grenzen liggen in feite niet vast: regels worden overtreden, ze worden vaak verschillend geïnterpreteerd en ze veranderen.

Sociologen zijn juist in het vinden van dergelijke regelmatigheden geïnteresseerd.

1.4 Cultuur

Mensen die veel met elkaar omgaan, ontwikkelen een gemeenschappelijk repertoire van kennis, symbolen, gewoonten, opvattingen, vaardigheden, normen, kortom cultuur. Delen van deze cultuur worden telkens weer aan nieuwe leden overdragen. Door dat laatste, het proces van cultuuroverdracht van generatie op generatie, continueert een samenleving zich over een langere periode.

Socialisatie *Het leren, bedoeld en onbedoeld door mensen aan andere mensen. Leerprocessen die ertoe leiden dat kinderen tot 'volwassen' leden van de samenleving worden.*

Veel onbedoelde socialisatie vindt plaats door imitatie. Daarbij treedt meestal ook een meer of minder sterke identificatie op. Socialisatie gaat echter ook gepaard met dwang, et toedeling van beloningen en straffen door opvoeders.

Geïnternaliseerd *onderdeel worden van de persoonlijkheid.*

Een voorbeeld van dit internaliseringsproces is de zindelijkheidstraining, die ertoe leidt dat kinderen een afkeer van uitwerpselen ontwikkelen en hun ontlasting alleen op daartoe bestemde plaatsen willen doen. Dwang van anderen is in een dergelijk geval overgegaan in 'zelfdwang' externe controle in innerlijke controle - een geweten waarbij mogelijke overtreding van de regels gevoelens van afkeer, schuld en schaamte oproepen.

Socialisatie is een ingrijpend proces waarin fundamentele behoeften, gevoelens en neigingen worden gevormd en omgevormd. Behalve tot overeenkomsten tussen mensen leidt socialisatie uiteraard ook tot verschillen. Jeugdigen worden afhankelijk van hun positie in een subcultuur gesocialiseerd. Ieder individueel lid van de samenleving ontwikkelt een eigen persoonlijkheid afhankelijk van zijn sociale ervaringen. Een pasgeboren kind heeft nog niet het besef van een eigen ik dat te onderscheiden is van de omgeving. Het ik besef of zelf is dus niet met de geboorte gegeven, maar ontwikkelt zich door interactie met anderen.

George Herber Mead en Charles Horton Cooley hebben het idee dat het zelf sociaal gevormd is uitvoering beargumenteerd. Het zelfbeeld van een opgroeiend individu, zo stelde hij, wordt in hoge mate bepaald door de manieren waarop belangrijke anderen zich tegenover dat individu gedragen. Het individu ziet zichzelf door de ogen van de anderen en vormt zo een zelfbeeld dat de houdingen weerspiegelt die anderen tegenover hem of haar aan de dag leggen.

Gedrag ontwikkelt zich in een ingewikkeld samenspel van genetische mogelijkheden en invloeden uit de omgeving. Kinderen tonen enkele weken na hun geboorte een aangeboren neiging tot glimlachen als reactie op bepaalde prikkels, maar deze neiging ontwikkelt zich geleidelijk tot een gericht vorm van communicatie in en door herhaalde omgang met anderen. Het zijn biologische vermogens die mensen in staat stellen gedrag te ontwikkelen dat niet biologisch gedetermineerd is.

Toch zijn aangeboren verschillen tussen mensen voor de sociologie niet helemaal onbelangrijk. In de eerste plaats zijn deze sociologisch van belang voor zover mensen er belang aan hechten. Als bijvoorbeeld veel mensen aan verschillen in huidskleur of andere zichtbare raskenmerken een bepaalde betekenis toekennen, dan heeft dat maatschappelijke gevolgen. *Verder zijn in iedere samenleving twee soorten biologische verschillen belangrijk:*

1) verschillen naar sekse

2) verschillen naar leeftijd

Mannen en vrouwen, volwassenen en kinderen vormen overal basiscategorieën.

1.5 Afhankelijkheid

Wie zegt dat mensen fundamenteel van elkaar afhankelijk zijn, bedoelt daarmee dat in zekere zin iedereen hulpbehoevend is. Mensen zonder bindingen bestaan niet.

Durkheim verwierp de contracttheoretische voorstelling dat mensen oorspronkelijk pure individualisten waren en later werden opgenomen in een collectiviteit. Hij stelde daar tegenover dat juist mensen die in stamverband leefden, zozeer deel uitmaakten van het sociale weefsel, dat ze niet het bewustzijn konden ontwikkelen van een identiteit als afzonderlijk individu.

Soms zijn leden van een groep ongeveer in dezelfde mate van elkaar afhankelijk: de machtsverschillen zijn dan gering. Maar vaak ook is de afhankelijkheidsverhouding tussen mensen voornamelijk eenzijdig: iemand is dan in hogere mate afhankelijk van een ander dan omgekeerd. Zo'n verhouding wordt ook wel asymmetrisch genoemd.

Van individualisering kan worden gesproken wanneer er een tendens is dat mensen zich bij belangrijke keuzes in hun leven minder laten leiden door druk vanuit hun directe sociale omgeving en minder gebonden raken aan vaste sociale kaders. Maar dit betekent niet dat mensen in het algemeen minder van elkaar afhankelijk worden. De individualiseringstendens hangt juist samen met het omvangrijker worden van netwerken van onderlinge afhankelijkheid. En waar gehuwde vrouwen zelfstandiger zijn geworden ten opzichte van hun echtgenoot, omdat ze zelf een betaald baan hebben en aanspraak kunnen maken op een eigen uitkering, zijn ze tegelijk meer afhankelijk geworden van de arbeidsmarkt en de verzorgingsstaat.

economische bindingen *Afhankelijkheden die te maken hebben met de productie en de distributie van schaarse goederen zoals voedsel, kleding en onderdak*

Waar mensen zich op speciale arbeidstaken toeleggen, hebben ze anderen nodig om in hun levensbehoeften te voorzien.

politieke bindingen *Afhankelijkheden die betrekking hebben op de fysieke dwang die mensen op andere mensen kunnen uitoefenen.*

Mensen zijn ook afhankelijk van elkaar omdat ze bescherming behoeven. Politieke macht berust in laatste instantie op het dreigen met en het gebruikmaken van geweld.

Affectieve bindingen *Afhankelijkheden tussen mensen die betrekking hebben op de positieve en negatieve gevoelens die ze voor elkaar koesteren*

Cognitieve bindingen *Afhankelijkheden die voortvloeien uit processen van kennisvorming en kennisoverdracht*

1.6 Interactie, cultuur en interdependentie: samenhang en accentverschillen

Door interactie wordt cultuur gevormd, overgedragen en veranderd. Omgekeerd worden interacties tussen mensen mede bepaald door wat ze in eerdere interacties geleerd hebben, dus door hun cultuur. Interactie impliceert interdependentie, maar interdependentie tussen mensen verdwijnt niet op het moment dat hun interacties eindigt. Wanneer mensen in een overwegend economische afhankelijkheidsrelatie tot elkaar staan, gedragen zij zich anders tegenover elkaar dan wanneer hun onderlinge binding vooral affectief van aard is. Omgekeerd veranderen interdependenties in en door interactieprocessen. Zo wordt bijvoorbeeld het affectieve gehalte van relaties in het algemeen sterker naarmate mensen frequenter en langduriger met elkaar omgaan.

Voorwaarde voor de overdracht van cultuur van generatie op generatie is affectieve bindingen tussen kinderen en volwassenen opvoeders en verzorgers. De kennis waardoor mensen op elkaar zijn aangewezen, maakt deel uit van de cultuur.

1.7 Uitbreiding en differentiatie van bindingen

Langetermijnontwikkelingen verlopen grotendeels ongepland.

Onbedoelde gevolgen van revoluties:

Franse Revolutie, begon als een beweging van vrijheid, gelijkheid en broederschap en dit bleek te leiden tot een periode van terreur, dictatuur van Napoleon en vervolgens de restauratie.

Russische Revolutie, Iraanse opstand waarbij de sjah tot aftreden werd gedwongen, dekolonisatie van Afrikaanse landen en de ondergang van de Sovjet Unie.

Verbreiding van massavernietigingswapens, waaronder kernwapens en milieuproblematiek.

Mensen proberen sociale processen vaak door organisatie- planmatige coördinatie van activiteiten ter bereiking van bepaalde doelen- beheersbaar te maken. De vraag in hoeverre sociale processen in een bepaald geval ongepland en onbeheerst verlopen, moet door empirisch onderzoek beantwoord worden. Dat aan langetermijnontwikkelingen geen plan ten grondslag ligt, wil niet zeggen dat ze een willekeurig verloop hebben. Veel van deze processen vertonen regelmatigigheden, ze verlopen bijvoorbeeld soms gedurende eeuwen in eenzelfde richting.

Veel van de bestudeerde langetermijnprocessen hebben betrekking op een bepaalde historische periode en een bepaald geografisch gebied. In de loop van de geschiedenis zijn steeds meer mensen over steeds grotere afstanden van elkaar afhankelijk geworden. In allerlei opzichten zijn grotere netwerken van overheersend belang geworden en de sociale processen die zich binnen de grenzen van een bepaald land afspelen, zijn in hoge mate afhankelijk geworden van ontwikkelingen op hogere integratieniveaus, tot en met het mondiale niveau. Deze ontwikkeling in de richting van een wereldsamenleving wordt wel aangeduid met de term globalisering of mondialisering.

De wijze waarop en de mate waarin mensen in mondiale netwerken worden opgenomen variëren sterk, en brengt het proces vaak zeer asymmetrische verhoudingen met zich mee. Ook in politiek opzicht kan van mondialisering worden gesproken. Nationale staten raken steeds sterker met elkaar verbonden. Supranationale eenheden en internationale organisaties worden belangrijker, en daarmee boeten nationale staten aan autonomie in.

Economische en politieke bindingen op wereldniveau werken ook door in bovennationale cognitieve en affectieve bindingen, die op hun beurt de economische en politieke bindingen beïnvloeden. Daarbij spelen de communicatiemedia een voorname rol: kranten en tijdschriften met een internationaal bereik, telefoonnetwerken, radio en televisiezenders enz., Er ontstaat een wereldcultuurstelsel met een aantal dominerende centra. In die ontwikkeling verruimen zich ook de affectieve bindingen, worden de groepen ten opzichte waarvan mensen wij gevoelens vormen omvangrijker en meer gespreid.

Vaak treedt er ook vermenging, hybridisering op: het lokale, het eigene wordt gecultiveerd, maar daarbij worden cultuurelementen van elders selectief opgenomen en verwerkt tot iets nieuws.

De tendens tot uitbreiding van interdependentienetwerken hangt nauw samen met functionele differentiatie. Het gaat hierbij om arbeidsdeling in de ruimste zin. Naarmate deze zich verder doorzet, raken meer mensen over grotere afstanden op elkaar aangewezen, vindt er met andere woorden een uitbreiding van afhankelijkheidsnetwerken plaats.

Naarmate samenlevingen zich meer differentieerden, vormden zich sociale instituties waarin een type binding de andere als het ware naar da achtergrond drong. Er zijn steeds meer groepen en instellingen ontstaan die gespecialiseerd zijn in de productieve functie, de beschermingsfunctie, de bevrediging van affectieve behoeften of de overdracht van kennis.

Volwassen mensen in moderne samenlevingen hebben hun verschillende soorten afhankelijkheden gespreid over de gespecialiseerde takken van hun netwerken. Zo ontstaan in sterk gedifferentieerde samenlevingen de mogelijkheid om op allerlei manieren afhankelijk te zijn van een veelheid van vrij anonieme instellingen en tegelijkertijd weinig afhankelijk te zijn van aanwijsbare personen. Die situatie kan mensen het illusoire gevoel geven dat ze onafhankelijk zijn.

1.8 basisgegevens van menselijk samenleven

Menselijk samenleven is slechts mogelijk als aan een groot aantal voorwaarden is voldaan:

- biologische,
- demografische,
- geografische

biologisch: twee geslachten die nodig zijn voor de voortplanting en het feit dat mensen verschillen in leeftijd. De verschillen naar sekse en leeftijd zijn ook van belang omdat ze verschillende gedragsmogelijkheden met zich meebrengen; zo zijn jonge, onvolgroeide mensen aangewezen op oudere, volgroeide volwassenen.

demografisch: Mensen leven in bepaalde aantallen op een bepaald grondgebied met elkaar. Die aantallen veranderen in de loop van de tijd. Deze demografische gegevens van bevolkingsomvang en bevolkingsdichtheid hebben belangrijke implicaties voor de aard van hun interdependenties, evenals de bevolkingssamenstelling. Wijzigingen in menselijke bindingen worden beïnvloed door demografische ontwikkelingen, die op hun beurt in hoge mate bepaald worden door de bindingen tussen mensen.

geografisch: Het feit dat mensen leven in een fysieke omgeving waar zij afhankelijk van zijn en waar zij vorm aan geven. Aan de ene kant gaat het om de invloed die het fysiek milieu uitoefent op de samenleving. Wonen de mensen die hij onderzoekt in iglo's of in een torenflat, worden ze bedreigd door wilde dieren of vooral door micro organismen. Hoe en in welke mate zijn mensen in staat hun omgeving te beheersen? En welke repercussies heeft dat voor hun sociale leven?

1.9 Arrangementen ter beheersing van problemen van het samenleven

Mensen streven er niet alleen naar om de fysieke omgeving beter te beheersen, ze pogen ook controle uit te oefenen over het sociale leven. Overal proberen mensen op ten minste twee manieren de continuïteit en de orde van hun samenleving te waarborgen: door de verzorging van wie niet in hun onderhoud kunnen voorzien. en door bestraffing van andere mensen die zich niet aan bepaalde gedragsregels houden. Beide verzorging en bestraffing, worden wel aangeduid met de term sociale controle, waarmee wordt bedoeld op de manieren waarop mensen anderen ertoe brengen of dwingen zich aan normen of regels te houden. De hulpbehoefte van een deel van de bevolking si een van universele samenlevingsproblemen: overal en in alle tijden zijn er bepaalde arrangementen ontwikkeld om voor dit probleem duurzame oplossingen te vinden. Deze verzorgingsarrangementen verschillen sterk van samenleving tot samenleving

Economische bindingen

2.1 Productiewijze en maatschappelijke ontwikkeling

Op lange termijn gezien, wordt de ontwikkeling van de menselijke productiewijze gekenmerkt door een toenemende beheersing van natuurkrachten met behulp van steeds ingewikkelder werktuigen. Hierdoor veranderden samenlevingen ingrijpend: ze werden omvangrijker, gedifferentieerder, complexer.

2.1. Kenmerken van jachtsamenlevingen

De lokale groep is economisch in hoge mate autarkisch (self-sufficient). Binnen de groep zijn de leden zeer sterk op elkaar aangewezen. Deze groepen zijn doorgaans geografisch mobiel. Deze samenleving kennen een geringe arbeidsdeling. Er is arbeidsdeling naar sekse en leeftijd. De sociale differentiatie is gering, de culturele homogeniteit groot.

2.1.2 Maatschappelijke gevolgen van de agrarische revolutie

Omstreeks 8000 jaar voor Christus begonnen mensen in sommige gebieden voor het eerst landbouw en veeteelt te bedrijven. Aan deze overgang lag waarschijnlijk voedselschaarste ten grondslag. De eenvoudigste vorm van landbouw, is shiting cultivation, waarbij door het kappen en verbranden van bomen en struiken telkens nieuwe grond ontgonnen wordt. Waar veeteelt de voornaamste bestaansbasis werd, kon dit eveneens samengaan met een sedentaire levenswijze. Invoering, verbreiding en verbetering van landbouw en veeteelt hadden ingrijpende consequenties voor de samenleving. Mensen gingen zich steeds meer permanent in lokale gemeenschappen, in dorpen vestigen: agrarisering bracht toenemende sedentarisatie. De voedselproductie steeg. Door deze surplusproductie en de sedentaire levenswijze kon accumulatie van bezit plaatsvinden. Surplusproductie en een grotere bevolkingsdichtheid maakten een grotere arbeidsdeling en specialisatie mogelijk. Hierdoor ging de technologische ontwikkeling sneller verlopen. Door de surplusproductie werd het op den duur ook mogelijk dat een elite van iedere materiële arbeid werd vrijgesteld. De heersende groepen formeerden ook de eerste staten. Invoering van landbouw en veeteelt, was, kortom, een voorwaarde voor het ontstaan van stratificatie, dat wil zeggen sociale ongelijkheid tussen verschillende maatschappelijke groeperingen en van staatsvorming.

Arbeidsdeling hield toenemende maatschappelijke differentiatie in: niet alleen in arbeid, maar ook in kennis, houdingen en oriëntaties, status en privileges gingen mensen binnen een gegeven samenleving meer van elkaar verschillen. Differentiatie tussen toenemende aantallen interdependentie mensen bracht problemen van onderlinge afstemming van activiteiten met zich mee. Regels van bezit of eigendom met betrekking tot het gebruik en de overdracht van schaarse goederen werden uitgewerkt en gedeeltelijk door heersende groepen afgedwongen.

Kort samengevat: sedentair-agrarische samenlevingen kenmerken zich in vergelijking met jachtsamenlevingen door:

- veel grotere bevolkingsomvang en bevolkingsdichtheid
- surplusproductie
- accumulatie van bezit
- veel grotere arbeidsdeling en maatschappelijke differentiatie.

In deze samenlevingen worden handel, markten en geldgebruik van betekenis en stratificatie, staten, steden en schrift komen tot ontwikkeling.

2.1.3 Twee revolutie, drie type samenlevingen

Industriële samenlevingen kenmerken zich in vergelijking met agrarische door:

- hoger niveau van productie en consumptie
- verdere accumulatie van bezit
- hogere bevolkingsdichtheid
- verdergaande arbeidsdeling en sociale differentiatie
- dichter netwerk van economische ruilbetrekkingen

Deze ontwikkeling wordt gekenmerkt door:

- toenemende technische beheersing van natuurkrachten
- toenemende maatschappelijke differentiatie
- uitbreiding van afhankelijkheidsnetwerken

2.2 De ontwikkeling van het kapitalisme

Kenmerken van de feodale verhoudingen in de agrarische samenlevingen van West Europa vanaf omstreeks 850 is de eenzijdige machtsrelaties tussen boeren en grootgrondbezitters. Economische en politieke macht zijn in deze relatie onmiddellijk verweven. Tussen bewoners van verschillende streken zijn economische bindingen vrijwel afwezig. Vooral vanaf de elfde eeuw is een economische ontwikkeling waarneembaar: transportmiddelen worden verbeterd, de handel neemt toe, er komt meer geld in omloop. Specialisatie en arbeidsdeling nemen hierdoor toe, wat weer de handel stimuleert. Bewoners van verschillende streken worden zo meer van elkaar afhankelijk. Steden worden de centra van handel en nijverheid, waar impulsen tot economische verandering van uitgaan. Deze ontwikkeling ondermijnt de feodale verhoudingen. Naarmate meer voor geld te koop is, gaan grootgrondbezitters steeds meer geld van de boeren vragen in plaats van goederen en diensten in natura, daarmee dwingen ze de boeren voor de markt te laten produceren en zetten ze de feodale verhoudingen langzaam om in een contractuele pachtrelatie.

Aan het einde van de 19e eeuw zijn in de verst ontwikkelde West Europese landen nog resten van prekapitalistische, feodale verhoudingen op te merken. Deze ontwikkeling hield het volgende in:

1. er vormt zich een bourgeoisie: een groepering mensen die kapitaal bezitten, daarmee handel drijven en productie organiseren
2. Als tegenhanger vormt zich een klasse van arbeiders: mensen die zelf geen productiemiddelen bezitten en hun inkomen ontlenen aan loon in ruil voor arbeid, verricht in opdracht en onder toezicht van ondernemers. De relatie berust op vrijwillig overeengekomen contract. Na de middeleeuwen breidt de klasse van loonarbeiders zich uit. Deze proletarisering is het resultaat van commercialisering en groei van nijverheid, ontbindingen van gilden en relatieve afname van aantallen kleine zelfstandige ondernemers.
3. Kapitalisme houdt een differentiatie tussen politieke en economische bindingen, tussen staat en markt in. In een kapitalistische economie zijn de productiemiddelen grotendeels in particuliere handen. De productie vindt in toenemende mate plaats in particuliere ondernemingen die onderling concurreren en elkaar zo tot vernieuwingen stimuleren. De ontwikkeling van het kapitalisme betekent dus zowel staatsvorming als commercialisering
4. Marktvorming blijft niet tot afzonderlijke staten beperkt. Met de uitbreiding van handelsnetwerken ontwikkelt zich een internationale arbeidsdeling. Immanuel Wallerstein spreekt van een wereldsysteem: een geheel van door arbeidsdeling van elkaar afhankelijke sociaal culturele eenheden. Sommige gebieden worden centra van handel en nijverheid - de kern, andere gebieden krijgen de functie van leverancier van grondstoffen en landbouwgewassen en afzetgebied van nijverheidsproducten - periferie, het derde gebied nemen een tussenpositie in: overwegend agrarisch, maar gespecialiseerd in sommige nijverheidsproducten en met enkele belangrijke handelscentra - semi-periferie. Dit wereldsysteem van

Europese origine expandeert sinds de 15e eeuw gestaag: door ontdekkingsreizen, uitbreiding van de handel, vestiging van handelsposten en militaire steunpunten en koloniale verovering. De blijvende verdeeldheid van onderlinge concurrentie tussen verschillende nationale staten in West Europa was bevorderlijk voor de kapitalistische expansie.

Max Weber - Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus - De geboden van dit geloof voerden de christelijke moraal van individuele verantwoordelijkheid tot het uiterste door, verhieven werken tot een 'roeping' en legden de nadruk op voortdurende plichtsbetrachting, stiptheid, soberheid en spaarzaamheid. Zo droeg de 'protestantse ethiek' bij tot de ontwikkeling van het westerse kapitalisme.

Een variant is ontwikkeld door Merton: protestantse leerstellingen droegen, door hun afwijzing van magie en geloof in wonderen, bij tot systematisch empirisch onderzoek en technische vernieuwing. Langs deze weg bevorderden ze de economische ontwikkeling.

2.3 Maatschappelijke achtergronden en gevolgen van industrialisering

Industrialisering betekende, met andere woorden, mechanisering van productie. Deze bracht een sterke verhoging van de arbeidsproductiviteit, de productie per arbeidsduur.

De eerste industriële revolutie werd gekenmerkt door het toenemende gebruik van stoommachines, de tweede industriële revolutie werd gekenmerkt door de uitvinding van de verbrandingsmotor, de opkomst van de chemische industrie en het groeiende verbruik van elektriciteit.

De derde industriële revolutie wanneer onder andere toepassingen van de kernfysica en de microbiologie belangrijk worden en automatisering van de productie met behulp van computers wordt doorgevoerd.

Industrialisering kan alleen onder bepaalde maatschappelijke condities plaatsvinden:

** als de nodige technische kennis ontwikkeld is*

** voortdurende aanvoer van grote hoeveelheden grondstoffen verzekerd is*

** vele arbeidskrachten inzetbaar zijn*

** grote aantallen uniforme producten op ruime schaal kunnen worden afgezet.*

In Engeland was door intensivering van handel en transport langzamerhand een nationale markt ontstaan, had zich een actieve bourgeoisie gevormd en was een arbeidersproletariaat gegroeid onder invloed van commercialisering en rationalisering van de landbouw en bevolkingsgroei op het platteland.

Industrialisering hield niet alleen verandering van productietechniek in, maar ook veranderingen in de organisatie van de productie. Ondernemers brachten arbeiders samen in speciale arbeidsorganisaties, waarin ze nauw omschreven deeltaken moesten uitvoeren. Hier werd arbeidsdeling binnen de organisatie, oftewel arbeidssplitsing ingevoerd. Arbeidssplitsing in deze zogeheten manufactuurorganisaties kon de productie al sterk opvoeren. De manufactuur was een voorwaarde voor industrialisering. Mechanisering en schaalvergroting gingen gepaard met een vermindering van het aandeel van zelfstandigen in de beroepsbevolking. Mechanisering van de landbouw, maakte dat steeds minder mensen steeds meer voedsel konden produceren. Industrialisering bracht een sterke groei van de productie en een stijging van de materiële welvaart.

Binnen industriële landen werd de tegenstelling tussen rijk en arm minder opvallend, terwijl dezelfde tegenstelling steeds meer in het oog sprong als een contrast tussen industriële en niet-industriële landen. In politiek opzicht ging industrialisering, vooral na 1870 gepaard met toenemende staatsregulering en bureaucratisering, maar ook met democratisering. Met de toenemende scheiding van werken en wonen als gevolg van industrialisering vond een zekere differentiatie tussen economische en affectieve bindingen plaats: relaties in de sfeer van gezin en vrije tijd kregen een exclusiever affectieve betekenis. In cognitief opzicht hing industrialisering samen met een groei van technisch-wetenschappelijke kennis, vergaande kennisspecialisatie en uitbreiding van onderwijs en wetenschappelijk onderzoek. De meest algemene term voor dit proces is modernisering.

Industriële maatschappij: een maatschappij gekenmerkt door gemechaniseerd en grootschalige productie, uitgewerkte arbeidsdeling, sterke centrale staatsbureaucratie, grote betekenis van onderwijs en een hoge graad van verstedelijking

2.4 Theoretische uitweiding

Alleen in sterk gedifferentieerde samenlevingen zijn organisaties aan te wijzen waarin het economische aspect van sociale betrekkingen duidelijk overheerst; alleen daar hebben zich specifiek economische instituties en bijbehorende normen van zakelijkheid en rationele berekening gevormd. Dergelijke relaties zijn gesegmenteerd of rolspecifiek: de betrokkenen zijn alleen in een bepaald opzicht direct van elkaar afhankelijk en treden elkaar alleen in die hoedanigheid tegemoet. Deze specifiek economische relaties worden met arbeidsdeling en uitbreiding van markten belangrijker. Als economisch worden die activiteiten beschouwd die gebruik van geld inhouden en die daarom voor berekening vatbaar zijn.

Met de uitbreiding van markten gaan verandering in de ruilbetrekkingen zich meer aan de greep van afzonderlijke deelnemers onttrekken. Smith sprak van een onzichtbare hand die het economische leven stuurde: een door niemand geplande ordening die voortkwam uit het najagen van het eigenbelang.

Toch is ook in moderne, industrieel kapitalistische samenlevingen de economische sector in feite niet scherp afgebakend van andere maatschappelijke sectoren en zijn de betrekkingen tussen mensen nooit zuiver economisch. Economische en politieke bindingen hangen samen doordat de staat voor de uitoefening van zijn functies enerzijds afhankelijk is van inkomen verkregen door belastingheffing, anderzijds voorwaarden schept voor een geregeld economisch verkeer. Economische en cognitieve bindingen zijn op elkaar betrokken doordat productie kennis veronderstelt en met veranderingen in deze kennis ook de wijze van produceren verandert. De verwevenheid van economische en affectieve bindingen blijkt vooral als we antwoorden zoeken op vragen naar de motivatie van economische activiteiten.

Volgens een materialistisch standpunt moet de verklaringbasis van maatschappelijke ontwikkelingen in economische processen worden gezocht. Daartegenover wordt wel het dualistische standpunt geplaatst: dit zoekt de verklaring van maatschappelijke ontwikkelingen in de verandering van ideeën, kennis en cognitieve bindingen.

idealisme vanuit een materialistisch standpunt: de materiële basis, bestaande uit productiekrachten (techniek en organisatie van de arbeid) en productieverhoudingen (relaties van verschillende groepen tot de productiemiddelen), was volgens Marx en Hegel bepalend voor veranderingen in de geestelijke of ideologische bovenbouw. Een bepaalde productiewijze heeft dwingende consequenties voor de maatschappelijke verhoudingen. In begrippen als 'jachtsamenlevingen', agrarische maatschappij en industriële maatschappij wordt uitgedrukt dat de productiewijze zozeer bepalend is voor de maatschappij als geheel dat deze daarnaar kan worden getypeerd.

De stelling dat de economische ontwikkeling de verklaringbasis van de maatschappelijke ontwikkeling vormt, is echter ook met verschillende argumenten aan te vechten:

- *De economische ontwikkeling is in elk geval niet allesbepalend. Zo is er geen onverbreeklijk verband tussen economische structuur en politiek regime.*
- *Als we het hebben over de overgang van feodalisme naar kapitalisme, gaat het onder meer over een transformatie van bezitsverhoudingen, die zowel politieke als economische veranderingen inhoudt.*
- *Voor zover de economische ontwikkeling wel is af te bakenen, rijst de vraag: hoe moet deze zelf worden verklaard? Zo waren voor de economische expansie van West-Europa sinds de late middeleeuwen politieke condities medebepalend.*

Het causale verband varieert per samenleving en historische periode. Als methodische richtlijn is dan ook vooral voor industrieel kapitalistische samenlevingen het uitgangspunt bruikbaar dat ter verklaring van maatschappelijke ontwikkelingen in eerste instantie op economische processen moet worden gelet.

2.5 Wegen van industrialisering

Niettemin waren ook hier (NL) de fundamentele condities voor industrialisering langs kapitalistische weg aanwezig - een betrekkelijk onafhankelijke bourgeoisie, een omvangrijke klasse bezitloze arbeiders, een staat die privé eigendom beschermde, een vrij hoog peil van technische wetenschappelijke kennis en een centrale positie in mondiale handelsnetwerken.

Vooraf sinds de invoering van het eerste vijfjarenplan in 1928 maakte de Sovjet Unie een proces van ingrijpende industrialisering door. De centrale planeconomie, die functioneel was voor het ontwikkelen van basisindustrieën en een sterk militair apparaat, bleek niet geschikt om de overgang te bewerkstelligen naar een massaconsumptie maatschappij waarin productie en distributie zouden zijn afgestemd op de sterk variërende en wisselende vraag van consumenten.

Dat de staat in de landen buiten West Europa en Noord Amerika zo veel belangrijker was, en is, als initiator en organisator van industrialisering, is om een aantal samenhangende redenen begrijpelijk. Er had zich in deze landen niet zo'n machtige, welvarende ondernemende bourgeoisie ontwikkeld. Bovendien moesten deze landen concurreren met reeds geïndustrialiseerde landen, die de wereldeconomie domineerden en de onafhankelijkheid van de niet geïndustrialiseerde landen bedreigden. Politici van deze landen zagen industrialisering dan ook vooral als voorwaarde voor nationale macht en onafhankelijkheid. Verder vereiste industrialisatie in een al geïndustrialiseerde wereld grootschalige organisatie, regulering en kredietverschaffing, waarvoor de overheid zich verantwoordelijk stelde.

2.6 Industriële en postindustriële maatschappij

Het percentage beroepsbeoefenaren in de industriële sector is na een eerdere toename afgenomen, terwijl het percentage in de dienstverlenende sector gestegen is tot zo'n driekwart van de beroepsbevolking - Postindustriële samenleving of informatiemaatschappij.

Zo nemen computers en chips thans sommige menselijke hersenfuncties over en markeren daarmee de overgang naar de postindustriële maatschappij. In deze maatschappij wordt grote betekenis toegekend en veel geld uitgegeven aan wetenschappelijk onderzoek ten behoeve van technologische vernieuwing, zijn er relatief veel hooggeschoolde onderzoekers, docenten en bestuurders, en worden er telkens nieuwe, massaal geproduceerde consumptiegoederen op de markt gebracht, die binnen het bereik van brede lagen van de bevolking komen.

Verschuiving naar dienstverlening en employéberoepen is uit de volgende ontwikkelingen te verklaren:

- * *Mechanisering van de productie heeft zich veel meer in de landbouw en de industrie dan in de dienstverlening voorgedaan.*
- * *Door de toenemende ingewikkeldheid van productieprocessen en productieketens zijn coördinatie, planning, administratie, transport, distributie, reclame en onderzoek voor de vervaardiging en verkoop van goederen steeds belangrijker geworden.*
- * *Met de stijging van inkomens en toenemende vrije tijd is de consumptie vraag naar sommige diensten toegenomen*
- * *Economische groei: aan de ene kant waren sommige overheidsdiensten functioneel voor economische groei (onderwijs) aan de andere kant verruimde de economische groei de financiële mogelijkheden voor de uitbreiding van overheidsdiensten.*
- * *Zo ontwikkelde zich een nieuwe internationale arbeidsverdeling, waarbij arbeidsintensieve en weinig scholing vereisende onderdelen van de industriële productie geconcentreerd zijn in betrekkelijk arme landen, terwijl de kapitaalsintensieve industrie met hooggeschoolde arbeidskrachten vooral in de meest welvarende landen gevestigd blijft.*

2.8 Arme en rijke landen

Rijke landen zijn hoog-geïndustrialiseerd en kennen een sterke arbeidsdeling en kennisspecialisatie; arme landen zijn overwegend agrarisch. Hoe zijn deze verschillen in de economische ontwikkeling zelf te verklaren? Sommige theorieën leggen daarbij de nadruk op interne structuurkenmerken waarin arme en rijke landen zich van elkaar onderscheiden, andere theorieën daarentegen op de macht- en afhankelijkheidsverhoudingen tussen deze landen.

In de **moderniseringstheorieën** worden de armoede van arme landen uit interne condities in die landen zelf verklaard, evenals de rijkdom van rijke landen. Die laatste landen worden beschouwd als samenlevingen die een geslaagde modernisering hebben doorgemaakt. Arme landen daarentegen hebben een dergelijke ontwikkeling nog niet doorgemaakt; ze zijn arm doordat ze nog overwegend traditionele samenlevingen zijn. De belangrijkste kenmerken:

- a. *geringe mate van commercialisering en een laag niveau van besparingen en investeringen*
- b. *een politiek regime dat weinig effectief is vanwege een geringe mat van bureaucratische rationaliteit, zwak rechtsstelsel, sterke corruptie*
- c. *laag niveau van technische wetenschappelijke kennis en een geringe verbreiding van dergelijke kennis door middel van het onderwijs.*
- d. *een overwegend traditionele mentaliteit bij de grote meerderheid van de bevolking.*

Sociologen die deze visie in beleidsadviezen vertaalden legden vaak de nadruk op de noodzaak van het veranderen van de mentaliteit, van de normen en waarden van de bewoners van de arme landen.

Theorieën die de nadruk leggen op internationale macht- en afhankelijkheidsverhoudingen wijzen erop dat de samenleving van de 'derde wereld' geenszins statisch zijn, maar dat ze zich ontwikkeld hebben in afhankelijkheid van het kapitalistische westen. Een economisch aspect van de afhankelijkheidsverhouding is gelegen in het feit dat de meeste arme landen voor hun import sterk zijn aangewezen op slechts enkele exportgoederen waarvan de prijzen op de wereldmarkt sterk fluctueren. Eenzijdige economische afhankelijkheid blijkt ook uit internationale kapitaalsbewegingen. In arme landen hebben zich westerse en Japanse transnationale ondernemingen gevestigd, waarvan de winsten terugvloeien naar de landen van herkomst.

De internationale arbeidsverdeling is in de loop van de geschiedenis ten dele met politieke middelen, door geweld van vertegenwoordigers van westerse staten gerealiseerd. Een ander aspect van de koloniale erfenis is een zwakke nationale integratie van voormalige koloniën: een verdeeldheid tussen verschillende etnische groepen met hun eigen taal, gewoonten en wij-gevoelens.

In cognitief opzicht zijn arme landen aangewezen op technische en natuurwetenschappelijke kennis die nog altijd in welvarende landen geconcentreerd is en vaak onvoldoende aan de specifieke condities van arme landen is aangepast.

Voor veel bewoners van arme landen vormende de rijke, westerse geïndustrialiseerde samenlevingen een referentiegroep, ten opzichte waarvan zij zich achtergesteld, gedepriveerd voelen. Aan de andere kant is soms de neiging sterk zich tegen het westen af te zetten.

Een van de theorieën die nadruk leggen hierop is het wereldsysteem van Immanuel Wallerstein. Volgens deze theorie ontstond met het kapitalistische wereldsysteem in de 16e eeuw een internationale arbeidsdeling tussen drie soorten gebieden kerngebieden, perifere gebieden en semi-perifere gebieden Met deze expansie verschoven de grenzen tussen kern, perifere en semi-perifere.

Ten slotte

In dit hoofdstuk is vooral een aantal specifieke sociale problemen aan de orde gesteld die direct met de economische ontwikkeling verband houden: problemen met betrekking tot de kwaliteit en de organisatie van de arbeid, ongelijke kansen op de arbeidsmarkt, baanonzekerheid en werkloosheid, en de scherpe materiële ongelijkheid in de werelddamenleving. Al deze problemen hebben te maken met het fundamentele gegeven dat de economische ontwikkeling op langere termijn grotendeels ongepland en onbeheerst verloopt, ondanks de uitbreiding van planning en regulering door staatsorganen, internationale organisaties en grote ondernemingen. De activiteiten van onderling concurrerende individuen, groepen resulteren in een ontwikkeling die geen van de betrokkenen heeft geogd en die zelfs door de machtige staten, ondernemingen of int. organisaties niet kan worden beheerst. Met de uitbreiding van interdependentienetwerken zijn mensen meer dan ooit van ontwikkelingen op wereldniveau afhankelijk geworden. Alleen door meer inzicht in deze ontwikkelingen te verwerven, kunnen we hopen de beheersbaarheid ervan te vergroten.

Politieke bindingen

In de hedendaagse wereld is het levenslot van mensen, individueel en collectief, in hoge mate vervlochten geraakt met de staat waar ze deel van uitmaken en is het lot van elke staat nauw verbonden met ontwikkelingen inde heel figuratie van staten.

3.1 Staten, politiek en geweld

Belangrijke algemene voorwaarden voor de eerste staatsvorming waren een zekere bevolkingsdichtheid, relatief gunstige geografische omstandigheden en sedentaire, intensieve vormen van landbouw en veeteelt. In de valleien van de Eufraat en de Tigris, de Indusvlei en de Nijldelta en het gebied van de Gele Rivier zijn vermoedelijk de eerste staten ontstaan. In de derde tot negende eeuw na Christus, ontstonden oorspronkelijke staten in de Nieuwe Wereld; de Maya's in Centraal Amerika en de Inca's in het westen van Zuid-Amerika.

secundaire staatsvorming: Staatsvormingen onder invloed van andere staten

Gespecialiseerde religieuze, militaire en politiek-bestuurlijke functies werden vervuld door een zeer klein deel van de bevolking. Deze elitegroepen konden zich op grond van hun functies productiesurplus toe-eigenen in de vorm van offergaven of tribuut en oefenden macht uit over de rest van de bevolking. Centra van staatsmacht waren stedelijke nederzettingen, waar tempels en paleizen verrezen en een vorm van schrift ontstond. Schrift kan beschouwd worden als een onmisbare voorwaarde voor elke meer complexe vorm van bestuur. Gereguleerd samenleven blijkt ook mogelijk zonder staatsorganisatie. Voor zover staatloze samenlevingen nog als min of meer herkenbare eenheden bestaan, maken zij nu deel uit van omvangrijkere staten. Ze worden ook wel tribale samenlevingen genoemd.

Een staat aldus Weber is de relatief duurzame politieke organisatie van een menselijke samenleving binnen een bepaald territorium. De leiding van die organisatie is in handen van een bestuursstaf die regeert dmv het uitvaardigen van regels volgens vaststaande procedures. Voor het doorvoeren van die regels steunt de bestuurlijke leiding op het monopolie op het legitieme gebruik van fysieke dwang of geweld.

Geweldsmonopolie kan beschouwd worden als het meest fundamentele kenmerk van staten.

Politieke bindingen kunnen we omschrijven als afhankelijkheden die betrekking hebben op de fysieke dwang die mensen op andere mensen uitoefenen. Politieke macht berust dan in laatste instantie op het dreigen met of het gebruik maken van fysiek geweld. Sommige politieke betrekkingen zijn zelf gekozen, bijv. het lidmaatschap van een politieke partij. 1 fundamentele politieke betrekking is echter niet zelfgekozen; de binding aan een staat. Staatsbindingen zijn duurzaam, vaak zelfs onverbreekelijk en veelal exclusief, het breng meestal zowel rechten als plichten met zich mee. De balans tussen rechten en plichten varieert. De macht die enerzijds beveiligd en beschermt, beperkt anderzijds ook vrijheden en maakt

onderdrukking mogelijk. Hoewel sommige van de huidige staten in Europa vier tot zeven eeuwen oud zijn, is de territoriale afronding van deze staten soms toch nog tamelijk recent.

Duurzaamheid als kenmerk van een staat is rechtstreeks verbonden met de vorming van stabiele interne instituties; een staat is een complexe organisatie. Deze organisatie die we ook wel aanduiden als de overheid, kenmerkt zich door een centrum waar de voornaamste besluiten genomen worden en door een interne differentiatie en specialisatie.

Vergeleken met eerdere fasen in de staatsvormingsprocessen in Europa zijn de meest opvallende verschillen dat gehoorzaamheid van ambtelijke functionarissen voorheen meer gebonden was aan personen dan aan regels, dat de functionarissen bestuursmiddelen en bevoegdheden vaak in persoonlijk bezig hadden en dat overheden veelal zichzelf niet gebonden achtten aan wettelijke regels die zij zelf uitgevaardigd hadden.

Het staatsbestuur kan meer of minder bureaucratisch zijn. Een bureaucratische organisatie wordt door Weber getypeerd mbv de volgende kenmerken:

- *Het werk wordt verricht in voortdurende en geregelde uitoefening van ambtstaken, die gekoppeld zijn aan duidelijk afgebakende bevoegdheden.*
- *Deze bevoegdheden zijn zodanig hiërarchisch geordend dat zowel controle van bovenaf plaatsvindt als beroep van onderop mogelijk is.*
- *De taken worden uitgevoerd volgens vaste regels*
- *de bestuursmiddelen en arbeidsplaats zijn eigendom van de organisatie, niet van de individuele ambtenaren.*
- *De bestuurshandelingen worden schriftelijk vastgelegd.*
- *De individuele ambtenaren worden aangesteld op basis van deskundigheid, ze verrichten hun werk op grond van een arbeidscontract, ontvangen een salaris in geld en het ambt is voor hen het enige of het hoofdberoep.*
- *de bestuurlijke leiding steunt op het monopolie op het legitiem gebruik van fysiek geweld.*

Het geweldsmonopolie is nooit absoluut; geen enkele staat slaagt erin alle binnenstatelijke geweldpleging uit te bannen. Privé-geweld komt in allerlei vormen in alle staatssamenlevingen voor.

Het belastingmonopolie heeft een soortgelijke aspecten als het geweldsmonopolie. De staat eist het exclusieve recht op belastingheffing voor zichzelf op, verbiedt het aan anderen en ontwikkelt gespecialiseerde organisaties om de taken op het gebied van de belasting te kunnen uitvoeren. Zonder de mogelijkheid tot uitoefening van fysieke dwang geen belasting, zonder belasting geen middelen om het geweldsmonopolie te handhaven.

Zeker in democratieën is het dreigen met of gebruikmaken van fysiek geweld door de overheid het uiterste middel, wanneer andere middelen gefaald hebben.

In Webers visie is de staatsmacht pas effectief als ze legitiem is, acceptabel voor althans een groot deel van de bevolking. Weber onderscheidde drie type van gezag:

traditioneel, charismatisch en rationeel-legaal gezag

Traditioneel gezag is de acceptatie van machtsuitoefening gebaseerd op geloof en vertrouwen in een geheiligde en gerespecteerde traditie.

Charismatisch gezag berust op geloof in buitengewone eigenschappen die aan een heerser persoonlijk worden toegeschreven.

Rationeel-legaal gezag berust op vertrouwen in wetten. Machtsuitoefening is acceptabel, omdat zij bij wet geregeld is. De bevolking stemt in met het gezag, omdat het conform de wettelijke regels wordt uitgeoefend.

Dit zijn overigens ideaaltypen.

Opvallend is dat sinds de twintigste eeuw alle regimes, van welke aard ook, zich beroepen op het volk, om hun macht te legitimeren. Dit is een uitdrukking van het democratiseringsproces dat zich, ondanks allerlei weerstanden en terugslagen, sinds die tijd op mondiale schaal heeft doorgezet.

De acceptatie van machtsuitoefening is voor een groot deel van elke bevolking vooral een kwestie van routine; mensen worden geboren binnen staten, zij groeien op onder bepaalde vormen van staatsmacht en wennen eraan.

In elk geval kunnen regimes lange tijd stabiel blijven ook al is hun legitimiteit onder het gros van de bevolking gering. De catastrofale massamoord op de joden in Europa en omvangrijke terreur in de Sovjet-Unie onder Stalin zijn slechts mogelijk geweest doordat radicale elites zich meester wisten te maken van de staatsmacht en deze vervolgens aanwendden om hun ideologische doelen te realiseren.

Olson ontwikkelde de theorie van de collectieve actie: Deze gaat ervan uit dat individuen rationeel handelen, dat wil zeggen zich in hun keuzes steeds zullen laten leiden door het streven het verschil

tussen de opbrengsten en kosten van hun handelen voor henzelf te maximaliseren. Er is dan dwang nodig om de collectieve actie toch tot stand te brengen. De geëigende instantie daarvoor is een overheid die regels afdwingt en belastingen oplegt. via belastingdwang voorziet de overheid in collectieve goederen.

Een probleem bij collectieve acties is dat rationele individuen geneigd zijn zich als free rider op te stellen, te profiteren van de collectieve actie zonder zelf een bijdrage te leveren. Dit neemt niet weg dat sommige mensen lid of donateur zijn van een organisatie of er vrijwilligerswerk voor verrichten zonder daar direct aanwijsbare voordelen van te ontvangen. Hier schiet Olson's theorie tekort, tenzij men hier ideële opbrengsten een plaats toekent.

3.2 Staatsvorming en staatsontwikkeling in West-Europa

Voor West-Europa zijn schematisch een drietal fasen te onderscheiden:

- *het feodalisme*
- *het tijdperk van de dynastieke staten en*
- *de tijd van nationale staten*

In het feodale Europa van omstreeks het jaar 100 kwam een ontwikkeling opgang waarin - onder meer dmv concurrentiegevechten tussen edelen - langzamerhand grotere gebieden onder een gezag werden samengevoegd. Sommige van deze gebieden groeiden uit tot territoriale staten met een machtscentrum belichaamd in dynastieke vorsten. Deze ontwikkeling hing nauw samen met ontwikkelingen op andere terreinen zoals economie, militaire organisatie, kennis, techniek en bureaucratie. De machtscentra, aanvankelijk vorstelijke huishoudingen, breidden zich uit en vertakten zich, de rol van professionele ambtenaren werd hierin steeds belangrijker. Terwijl het staatsbestuur nog lang tijd sterk gebonden was aan de persoon van de vorst ging het steeds meer functioneren volgens vaste regels, waardoor het geleidelijk een meer onpersoonlijk karakter kreeg. Tegen het einde van de achttiende eeuw waren kortom vrijwel alle trekken van staten, zoals Weber die omschreef, aanwezig.

Met de Franse Revolutie van 1789 werd de tendens van centralisering en verontpersoonlijking van de staatsmacht enorm versterkt, zowel in Frankrijk als in West-Europa. De onderdaan van de dynastieke staten werden geleidelijk burgers van nationale staten. Vooral vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw vond een grote uitbreiding van de staatsbureaucratie plaats en begon de staat steeds meer taken op zich te nemen. Naast en in samenhang met deze centralisering en bureaucratisering deed zich een proces van democratisering voor. Politieke massapartijen werden gevormd, gericht op het verwerven van een zo groot mogelijke aanhang en geleid door een nieuw elite van beroepspolitici. Deze politieke ontwikkelingen hingen samen met economische modernisering, verstedelijking en toename van geografische mobiliteit. Uiteenlopende groepen binnen een staatsverband werden zo meer van elkaar en van een coördinerend en regulerende overheid afhankelijk. Omgekeerd werd het voor de overheid belangrijker de veelheid van wetten en verplichtingen die zij oplegde door deze groepen staatsburgers aanvaard te krijgen; democratische procedures vormden daartoe een middel. Nauw met centralisering, bureaucratisering en democratisering hangt een proces van natievorming samen.

Natievorming betekent om te beginnen :

1. *de vorming en verbreiding van een min of meer gestandaardiseerde nationale cultuur, verankerd in opvoeding en onderwijs*
2. *houdt de verbreiding van een bepaald soort affectieve binding in. Deze affectieve bindingen hebben echter tegelijk politieke betekenis; de natie wordt beschouwd als 'natuurlijke' politieke eenheden, een culturele gemeenschap met een eigen geschiedenis die op grond daarvan recht heeft op politieke autonomie een eigen soevereine staat. naties vormen.*
3. *natievorming is ten slotte niet alleen een proces van interne integratie en insluiting maar ook van externe afgrenzing en uitsluiting.*

Dit complexe proces houdt ook de opkomst en verbreiding van het nationalisme in. Drie dimensies van nationalisme zijn te onderscheiden

1. *nationalisme als collectief sentiment: gaat om gevoelens van verbondenheid en identificatie met de eigen nationale collectiviteit.*
2. *als ideologie of oriëntatiemiddel: heeft betrekking op ideeën die de waarde en betekenis van de natie benadrukken en legitimeren*
3. *als politieke beweging*

Het idee dat de natie slechts vrij kan zijn en zichzelf kan ontplooiën wanneer zij beschikt over een eigen staat is doorgaans ook een fundamenteel onderdeel van de nationalistische ideologie. Vanaf de negentiende en twintigste eeuw zijn nationalistische gevoelens, ideeën en symbolen van grote betekenis geweest in het mobiliseren van massa's burgers van een staat voor het bereiken van collectieve doelen.

3.3 Varianten van staatsvorming

In de 20e eeuw zijn er in het westen en noorden van Europa en in Noord-Amerika tamelijk stabiele democratieën ontstaan.

Wat zijn belangrijke condities geweest voor het ontstaan van verschillende staatsvormen. Moore heeft onderzoek gedaan naar de politieke en economische langetermijntwikkeling van zes grote landen - Engeland, Frankrijk, VS, China, Japan en India.

Moore onderscheidt drie patronen, drie 'wegen' waarlangs de modernisering zich voltrokken heeft:

- 1. vroege kapitalistische ontwikkeling en burgerlijke revolutie**
 - 2. autoritaire hervorming van bovenaf**
 - 3. revoluties van boeren en arbeiders in overwegend agrarische samenlevingen.**
-
- 1. Is zichtbaar in de ontwikkeling van Engeland, Frankrijk en de VS. In dit patroon waren burgerlijke revoluties van beslissend belang: de Engelse burgeroorlog, Franse Revolutie, Amerikaanse Burgeroorlog beknotten de macht van de oude elites van landheren en hun families, versterkten de invloed van burgerlijke groepen, droegen bij aan modernisering voor de ontwikkeling van meer democratische maatschappelijke verhoudingen.**
 - 2. Het kenmerkt zich door een kapitalistische economische ontwikkeling, maar een burgerlijke revolutie bleef uit of mislukte. Commercialisering en industrialisering werden in deze samenlevingen doorgezet onder leiding van vertegenwoordigers van traditionele elites met een stevige greep op de staatsmacht. Revolutie van bovenaf die zowel antidemocratisch als antiliberaal was, en tenslotte uitmondde in fascisme.**
 - 3. De keizerrijk-bureaucratische regimes in beide landen zagen zich gedwongen tot ingrijpende economische en politieke hervormingen om het hoofd te kunnen bieden aan de zware druk vanuit verder ontwikkelde staatsamenlevingen. Deze hervormingen ketsen af op verzet van hogere strata die hun machtsposities bedreigd achtten, wat uiteindelijk leidde tot revolutionaire situaties waarin opstandige bewegingen van boeren en in mindere mate arbeiders onder leiding van nieuwe politieke elites kansen kregen. In beide gevallen slaagden communistische partijen erin in de loop van de strijd de staatsmacht in handen te krijgen. Vervolgens streefden de nieuwe regimes ernaar onder het uitoefenen van zware dwang op grote delen van de bevolking een snelle economische ontwikkeling op gang te brengen.**

Als resultaat van zijn vergelijkend onderzoek formuleert Moore een aantal condities die van belang zijn geweest voor de ontwikkeling van democratische staatsvormen. Fundamenteel hiervoor was de opkomst van een stedelijke burgerij. Moore acht de groei van een zeker belangentegenstelling tussen de grondbezittende aristocratie en de burgerij tijdens de fase van overgang van een agrarische naar een industriële maatschappij een belangrijke conditie. Belangentegenstellingen tussen machtige groepen bieden op den duur ook de lager strata kansen op politieke emancipatie.

Kolonisatie werd gestimuleerd door de toegenomen concurrentie tussen de industrialiserende staten in Europa. Als reactie op het kolonialisme kwamen in de twintigste eeuw in vele gebieden nationalistische bewegingen op. Onder invloed van westerse ideologieën en met gebruikmaking van westerse organisatiemethoden, bijvoorbeeld voor de vorming van politieke bewegingen en partijen, wisten deze nieuwe elites hun positie te versterken, ondanks repressie door de koloniale overheden. De nieuwe staten ontstonden door min of meer vreedzame soevereiniteitsoverdracht dan wel door militaire strijd.

De samenlevingen waren voornamelijk agrarisch en de economische ontwikkeling was ten gevolge van het kolonialisme vaak erg eenzijdig. Voorts zijn in veel nieuwe staten de bevolkingen diepgaand verdeeld, niet alleen volgens klasse maar vooral ook langs etnisch-culturele scheidslijnen, zoals taal, godsdienst, gewoonte en quasiverwantschap, die deels samenvallen met regionale verdeeldheid. Mensen hebben doorgaans sterke affectieve bindingen met de etnisch-culturele gemeenschap waarin ze geboren en getogen zijn en deze bindingen kunnen loyaliteit ten opzichte van de centrale staat in de weg staan. Deze spanningen kunnen zo sterk zijn dat samenleven binnen een staatsverband niet langer mogelijk lijkt te zijn.

Terzijde kan hier gewezen worden op zekere parallellen met de huidige situatie in een aantal Oost-Europese landen. De postcommunistische staatsstructuren zijn betrekkelijk zwak, de economische problemen zijn groot en de bevolkingen zijn langs etnische-culturele scheidslijnen verdeeld. Die verdeeldheid wordt gemakkelijk in nationale tegenstellingen vertaald en heeft in een serie gevallen ook tot grootschalig geweld geleid.

Onder de bevolkingen van de nieuwe staten is van een nationaal bewustzijn dat de hele staat omvat doorgaans nog weinig sprake en verschillende elites voeren vaak onderling een harde strijd om de macht. Dit, gevoegd bij een omvangrijke armoede, een geringe scholingsgraad en een grote sociale ongelijkheid onder de bevolking, maakt de kans op een duurzame democratische regeringsvorm vooralsnog gering.

Thans heeft uit 75% van de staten met een overwegend agrarische economie formeel een democratische structuur.

3.4 Staatsvorming en politiek in Nederland

De Nederlandse Republiek was van meet af aan een betrekkelijk los geïntegreerd geheel van zeven nagenoeg soevereine provincies. Het geheel vertoonde dan ook meer trekken van een standenstaat onder burgerlijke hegemonie dan van een dynastieke staat. In 1795 maakte de Franse bezetting een einde aan de Republiek en in de daaropvolgende jaren werd de basis gelegd voor een nationale eenheidsstaat met een centraal beheerst geweld en belastingmonopolie en een centrale bureaucratie. Na de val van Napoleon werd Nederland een koninkrijk, in 1815 samengevoegd met de Zuidelijke Nederlanden. Volgens de grondwet van 1815 berustte de uitvoerende macht bij de soevereine vorst, die tevens het bestuur over de koloniën voerde. Hij werd bijgestaan door ministers die uitsluitend aan hem verantwoording schuldig waren. Afgezien van de Belgische opstand en de daaropvolgende afscheiding van België in de jaren dertig, deden zich in Nederland tot halverwege de negentiende eeuw geen belangrijke structurele veranderingen in economisch en politiek opzicht voor. De nieuwe grondwet vormde het juridische kader waarbinnen drie ingrijpende veranderingen plaatsvonden: centralisering, bureaucratisering en democratisering. Terwijl centralisering en bureaucratisering al eerder, met de vestiging van de Bataafse Republiek in 1795 een aanvang hadden genomen, verschafte de grondwet van 1848 de juridische basis voor politieke democratisering. Nederland kreeg bij constitutie een parlementaire politieke structuur nog voordat de industrialisering en de daarmee hangende veranderingen in de klassenstructuur en de machtsverhoudingen doorzetten.

Het proces van democratisering, wat betreft het aspect van kiesrechtuitbreiding, besloeg de hele periode van 1848 tot 1917. De laatste decennia van de 19e eeuw worden in Nederland ook wel gekenmerkt door de verscherping van klassentegenstellingen en de spanningen tussen confessionele en niet confessionele groepen. Die laatste spanningen spitsen zich toe op de 'schoolstrijd'. Het was ondermeer in de politieke partijen, van katholieken, protestanten, liberalen en socialisten, dat het proces van verzuiling gestalte kreeg. Verzuiling is een proces van maatschappelijke organisaties op godsdienstige en ideologische basis.

Binnen deze structuur wist geen van de partijen ooit een absolute meerderheid te behalen. Dat betekende dat men in de praktische politiek steeds was aangewezen op coalities en compromissen. Omstreeks 1910 bestonden er nog steeds spanningen rond de drie kwesties van kiesrecht, schoolstrijd en de positie van de industriearbeiders. Het uiteindelijke resultaat was de zogenaamde Pacificatie van 1917. Het algemeen kiesrecht, een wens van links, werd gerealiseerd, maar ook de grote wens van de confessionelen, de gelijkstelling van het bijzonder aan het openbaar onderwijs, werd ingewilligd. Door de tamelijk sterke bindingen van grote groepen mensen aan hun eigen zuil was het kiezersgedrag vrij goed voorspelbaar en bleven de politieke verhoudingen op nationaal niveau lange tijd min of meer stabiel.

Sinds de jaren zestig zette zich een proces van ontzuiling in. Maatschappelijke sectoren, bijvoorbeeld onder werkgevers en werknemers en in de sfeer van de massamedia, traden groeperingen op en ontstonden nieuwe organisaties. Ook kwamen er nieuwe sociale bewegingen op die grotendeels buiten de partijpolitiek om opereerden, zoals de milieubeweging. Tevens trad een zekere informalisering van vele betrekkingen op, waardoor in de politiek het autoritair-regenteske leiderschap van voorheen minder mogelijk werd. Deze ontzuiling en ontideologisering is in verband te brengen met een vermindering van klassentegenstellingen en vervaging van klassengrenzen, secularisering en een toenemende invloed van massamedia.

De processen van centralisering, bureaucratisering en toenemende staatsbemoeyenis hebben zich na enkele aanzetten in de 19e eeuw pas goed doorgezet in de 20e eeuw. Een eerste teken van het doordringen van een andere visie op de taken functies van de staat was de initiatiefwet van de liberaal Van Houten die in 1874 werd aangenomen en waarbij arbeid van kinderen onder 12 jaar werd verboden. Bij de uitbouw van wat later de verzorgingsstaat is genoemd, heerste in brede kringen de overtuiging dat staatsbemoeyenis en wettelijke regulering van maatschappelijke toestanden en verhoudingen geboden waren om de kwetsbaarheid van omvangrijke groepen te beperken. De uitbreiding van de staatsbemoeyenis in de twintigste eeuw is onder ander af te lezen aan de stijgende omvang van de overheidsbestedingen als percentage van het nationaal inkomen. De uitbreiding van de staatsbemoeyenis sinds de 19e eeuw komt ook tot uitdrukking in de groei van het bureaucratisch staatsapparaat. Economische groei en een toenemende vraag naar verschillende overheidsdiensten, zoals naar onderwijs, droegen bij tot deze expansie. Tegelijk bevorderde de bureaucratie haar eigen groei door de wet en regelgeving uit te beiden en nieuwe probleemgebieden tot voorwerp van beleid te maken.

In kritische discussie over het functioneren van de verzorgingsstaat, is gewezen op de hoge kosten van het gehele stelsel, op het complexer en moeilijker geworden bestuur en beheer en op het vrijheidsbeperkende effect van vele reguleringen die in feite overbodig zouden zijn of zelfs negatief zouden werken. Deze kritiek werd gevoed door de economische problemen die vanaf de jaren 70 op de voorgrond traden.

Het beroep op de collectieve voorzieningen nam hierdoor extra toe, terwijl de financieringsmogelijkheden verminderden. In reactie op deze ontwikkelingen heeft de overheid in Nederland beleid ontwikkeld dat gericht is op beheersing van uitgaven en vermindering van kosten, afslanking van het staatsapparaat en onbureaucratisering, vermindering van de overheidsbemoediging en deregulering. Deze koerswijziging is de afgelopen tijd tot uitdrukking gekomen in bezuinigingen en vermindering van overheidssubsidies op tal van terreinen, enz.

Tot op heden lijkt het beleid vooral ingegeven door een neoliberal getint gedachtegoed: een terugtreden van de overheid is wenselijk, minder overheid meer markt is goed. Tegelijk deden zich processen voor van toenemende internationalisering of mondialisering, waardoor staten voor de nationale welvaart en werkgelegenheid directer afhankelijk werden van internationale kapitaalsbewegingen en transnationale ondernemingen. De staat heeft daardoor in zeker zin terrein verloren aan de markt en kan zich, omwille van de welvaart en werkgelegenheid die economische groei vereisen, ook niet permitteren ver uit de pas te lopen met internationale economische ontwikkelingen. Een meer specifieke ontwikkeling die in dezelfde richting werkt, is de toenemende economische en politieke integratie binnen de EU.

De Europese integratie begon bescheiden met de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (1952) Daarna volgde de EEG (1957/1985) en de Euratom (57/58). Uit deze organisatie is de huidige EU gegroeid. De toenemende invloed van de EU ten koste van de politieke besluitvorming op nationaal niveau wekt groeiende kritiek en wantrouwen bij de bevolkingen van de lidstaten. Kritiek op de EU wordt eveneens gevoed door het feit dat de besluitvorming op dit niveau slechts in beperkte mate onderworpen is aan parlementaire controle.

3.5 Macht en democratie

Onder sociale wetenschappers die zich vanaf het begin van de twintigste eeuw met deze vragen hebben beziggehouden, kunnen grofweg drie richtingen worden onderscheiden;

de elitetheorie: Voor **Pareto en Mosca** was de tweedeling tussen elite en massa in ieder complexe samenleving fundamenteel. Behalve politieke dominantie schreven zij aan de elite ook sociaal-culturele superioriteit toe. Bij verzwakking van een elite zou deze vroeg of laat vervangen worden door een nieuwe : circulatie van elite. Door de macht van de minderheid te accentueren, ontkende hij de geldigheid van het democratische principe van regering bij meerderheid. Mills: De machtselite is in zijn visie samengesteld uit diegenen die zulke strategische posities is de samenleving bezetten, dat ze daardoor in staat zijn verreichende besluiten te nemen; de bestuurders van grotere ondernemingen, de hoogste politici in het staatsapparaat en de topmilitairen. De massa van de bevolking kan op deze besluiten vrijwel geen invloed uitoefenen, ook niet via de gekozen volksvertegenwoordigers.

marxistische visie hier heeft men vastgehouden aan de concepten van een heersende klasse. Basisidee is dat in kapitalistische samenlevingen de aard van de staatsmacht uiteindelijk bepaald wordt door de economische dominante klasse, de bezitters en beheerders van de voornaamste productiemiddelen.

pluralistische interpretatie Door de institutionele dwang om zich periodiek te onderwerpen aan de uitspraak van het electoraat zijn de politieke partijen genoodzaakt rekening te houden met dat electoraat, ook in de perioden tussen de verkiezingen. Ze benadrukken het bestaan van meerder elitegroepen die in de onderlinge concurrentie en met wisselend succes invloed uitoefenen op uiteenlopende aspecten van het politieke beleid. De pluralistische interpretatie van de verdeling van politieke macht in hooggeïndustrialiseerde parlementaire democratische staatsamenlevingen het meest realistisch.

Deze visies komen in een belangrijk opzicht met elkaar overeen; ze gaan er alle drie vanuit dat politieke macht ook in parlementaire democratieën ongelijk verdeeld is.

In Nederland net als in andere westerse samenlevingen bestaan nog altijd grote verschillen in inkomen en bezit en daarmee verbonden verschillen in economische en politieke macht. Daarnaast zijn er ook andere redenen tot enige zorg over het functioneren van de democratie. Genoemd is al de dreigende verzwakking van democratische besluitvorming als gevolg van het functieverlies van nationale staten. De daling van kiezersparticipatie en het ledental van politieke partijen, op de toegenomen invloed van commerciële massamedia en op de recente trend naar uitbreiding van staatsbevoegdheden ten koste van burgerlijke vrijheden. Wellicht kan democratisering nog het beste worden opgevat als een langen en moeilijke strijd zonder duidelijk eindpunt in de richting van minder ongelijke machtsverhoudingen tussen vele roepen en strata, waarbij democratische idealen meer functioneren als normatieve criteria dan als ooit volledig realiseerbare doelstellingen.

Affectieve bindingen

4.1 Variaties in affectieve bindingen

Affectief noemen wij die bindingen die tussen mensen bestaan op grond van de gevoelens, positief of negatief, die zij voor elkaar koesteren.

Met behulp van het **attractieonderzoek** kon worden vastgesteld dat positieve affectieve bindingen vooral ontstaan tussen mensen die naar diverse sociale en culturele kenmerken weinig van elkaar verschillen. Men kiest doorgaans een partner die sociaal en cultureel nabij is. De interactie tussen zulke mensen kan worden voorgesteld als een vorm van positieve ruil, van uitwisseling van belonende activiteiten, die kunnen variëren van verbale complimenten tot materiële hulp, en van geschenken tot fysieke liefkozingen. Bij het sociologisch onderzoek naar dit soort bindingen gaat het dus niet alleen om wat twee mensen voor elkaar voelen, maar moet ook de aard van hun binding met andere mensen in beschouwing worden genomen. Het wij-gevoel.

Uit sociologisch onderzoek blijkt steeds weer dat affectieve bindingen op dit niveau heel vaak samenhangen met gevoelens van superioriteit. Men voelt zich niet alleen anders, maar ook beter dan mensen die niet tot de wij groep behoren. Inherent aan dit superioriteitsgevoel is dat er negatieve gevoelens ontstaan voor mensen die niet tot de wij groep behoren. In hun studie over de verhouding tussen de bewoners van twee arbeidersbuurten in een Britse stad beschrijven Elias en Scotsen hoe het delen van een wij gevoel binnen de ene buurt samengaat met negatieve stigmatisering en discriminatie van mensen die in de andere buurt wonen. Steeds wordt een onderscheid gemaakt tussen wij en zij een onderscheid dat het ontstaan van vriendschap of liefde voor mensen die tot de wij groep behoren belemmert of verhindert. Ook op hogere identificatieniveaus blijken positieve affectieve bindingen vaak verbonden te zijn met negatieve. Het gaat hier om affectieve bindingen met sociale verbanden van grote omvang, waarvan de leden elkaar niet alleen kunnen kennen. OP dit niveau spelen symbolen en rituelen een belangrijke rol.

4.2 Affectieve bindingen en de menselijke soort

De nature-aanhangers legden de nadruk op het aangeboren karakter van emoties en postuleerden biologisch gegeven behoeften of driften.

Nurture-adepten daarentegen accentueerden de culturele verscheidenheid in de emoties van mensen en de wijzen waarop ze deze uiten. Hun emotionele repertoire is afhankelijk van hun opvoeding, die varieert met de cultuur van de samenleving waarin zij opgroeien.

Men gaat er van uit dat gevoelens en gedragingen noch direct biologisch bepaald zijn noch zuiver aangeleerd, maar dat er sprake is van een ingewikkelde wisselwerking tussen biologische, sociaal-culturele en psychische processen.

Volgens de **attachment-theorie** hebben kinderen de neiging om zich aan een moederfiguur vast te klampen en haar nabijheid te zoeken in onbekende situaties. Al deze instinctieve gedragingen gaan gepaard met gevoel, of beter ze worden gevoeld, beleefd als affecten. Het genetisch gedragspotentieel verschaft mensen zo het vermogen affectieve bindingen aan te gaan.

Sociologisch belangwekkend in deze benadering is dat de genetisch vastgestelde vermogens niet automatisch tot bepaalde gedragingen en emoties leiden, maar dat deze ontwikkeld moeten worden in de omgang met andere mensen. Beoefenaren van de gedragswetenschap zijn er wel over eens dat agressief gedrag niet zonder meer te herleiden is tot aangeboren kenmerken van de menselijke soort.

4.3 Affectieve uitingen en gedragsstandaarden

Overal bestaan en bestonden ongeschreven regels over de manier waarop mensen hun gevoelens mogen moeten tonen, over fatsoenlijk en onfatsoenlijk gedrag.

4.3.1 De wereld een schouwtoneel

Het werk van Erving Goffman lijkt ingegeven door de verwondering over het feit dat mensen doorgaans op ordelijke wijze met elkaar omgaan en niet voortdurend toegeven aan stemmingen en impulsen. Hij gaat daarbij uit van het centrale sociologische gegeven dat in iedere samenleving voorschriften worden gehanteerd over de manier waarop mensen in bepaalde posities zich dienen te gedragen. Mensen proberen elkaar daarom voortdurend duidelijk te maken wie zij zijn. Zij spelen een rol. Dit zelfbeeld wordt voorgehouden en opgedrongen aan anderen, die tegelijkertijd hun rol spelen. Door met elkaar om te gaan, komen mensen tot een gemeenschappelijke opvatting, een tijdelijke consensus over de situatie waarin zij zich samen bevinden. Goffman schetst een beeld van mensen als dragers van maskers, die zij op en afzetten, al naargelang de situatie waarin zij zich bevinden. Voortdurend streven zij ernaar een geloofwaardige voorspelling te geven, door andere indrukken te verschaffen die passen bij de boodschap die overgebracht moet worden. Impression management. Daarom maken ze, vaak ruimtelijk, een onderscheid tussen frontstage en backstage. Mensen mogen dan even andere dan de passende gevoelens tonen, als zij daarna maar weer terugkeren tot het spelen van hun rol. Gebeurt dit niet, of zijn er waarneembare discrepanties in de voorstelling die

iemand geeft, dan wordt dat door de toeschouwers als pijnlijk wangedrag ervaren. Oplossingen voor dit soort situaties zijn het negeren van het wangedrag of het zoeken naar excuses. Voor Goffman is de sociale orde fragiel: Impulsen en stemmingen kunnen van het ene moment op het andere veranderen. Dat dit niet voortdurend gebeurt, hangt samen met het menselijk vermogen om emoties en opwellingen te bureaucratiseren.

In Goffman dramaturgisch perspectief ligt de nadruk op de maatschappelijke regels die het gedrag van mensen leiden en de manieren waarop zij die naar hun hand trachten te zetten. Mensen zijn in staat een zekere roldistantie op te brengen, een onderscheid te maken tussen degene die ze spelen en degene die ze, volgens zichzelf, werkelijk zijn. Dit spanningsveld tussen uiterlijk gedrag en zelfervaring is een van de thema's van de sociologie van emoties die sinds de jaren tachtig tot bloei is gekomen.

Terwijl Goffman de sociale normen waaraan mensen in verschillende situaties proberen te voldoen grotendeels als gegeven aanneemt, legt Hochschild een verband met brede maatschappelijke veranderingen. zo wijst zij erop dat met de expansie van commerciële dienstverlening de dwang tot emotionele arbeid zich over steeds grotere delen van de bevolking uitbreidt. Weinig aandacht besteden zij aan verschillen tussen samenlevingen wat betreft de wijze waarop gevoelens beleefd en getoond worden.

4.3.2 Cultuur en persoonlijkheid

Antropologen die onderzoek deden in niet westerse samenlevingen vestigden de aandacht op het feit dat daar gevoelens op een andere wijze beleefd en geuit werden dan wij in het Westen gewend zijn. Omgangsvormen en gedragsstandaarden vertonen hemelsbrede verschillen. Steeds meer antropologen raakten ervan overtuigd dat deze culturele verschillen veel meer zijn dan oppervlakkige verschillen in aangeleerde gewoonten, dat ze diepgeworteld verschillen in persoonlijke weerspiegeling. Deze opvatting vormde de grondslag voor de culture and personality-benadering die Ruth Benedict ontwikkelde.

Het geheel van oplossingen dat kenmerkend is voor een bepaalde samenleving noemde zij cultuur: een consistent en geïntegreerd geheel van opvattingen, gewoonten, gedragsvoorschriften en voorstellingen. Volgens Benedict vertonen de meeste mensen het gedragspatroon dat overeenstemt met hun cultuur: zij bezitten bijvoorbeeld een paranoïde persoonlijkheid in een paranoïde cultuur. Benedict beperkte zich tot het beschrijven van de overeenkomsten tussen culturen en de persoonlijkheden van de individuen die er deel van uitmaken, antropologen na haar probeerden deze overeenkomsten ook te verklaren. Zij legden de nadruk op de vroegste kinderjaren en cruciaal geachte aspecten van de opvoeding: de duur van de borstvoeding, de zindelijkheidstraining en de mate waarin het toegeven aan seksuele impulsen wordt bestraft. Uitgangspunt was dat waar dergelijke jeugdervaringen overeenkomen, zich soortgelijke persoonlijkheden zullen ontwikkelen. Daarom bestaat in iedere samenleving een basic personality structure, te herkennen in zowel het gedrag en de emoties van volwassenen als in godsdienst, kunst, rituelen en mythen. Steeds weer proberen antropologen zo te verklaren waarom in sommige samenlevingen agressief gedrag de norm is en in andere altruïsme en samenwerking, waarom genegenheid wel of niet getoond wordt, waarom angst voor geesten bestaat of juist niet.

Deze en andere uitspraken over de samenleving tussen opvoedingspraktijken, persoonlijkheidskenmerken en emotionele uitingen zijn empirisch onderbouwd door een groot aantal samenlevingen te vergelijken en statistische verbanden vast te stellen.

Het idee dat er (nationale) cultuurpatronen bestaan die gedrag en emoties bepalen heeft ook buiten de culture and personality benadering school gemaakt. In de jaren tachtig dook het denkbeeld op in het werk van de organisatieonderzoeker Geert Hofstede. Voor werknemers uit ieder land kon een kenmerkende combinatie van gemiddelde score op deze dimensies worden vastgesteld.

Eveneens verwant met de culture and personality school is het beroemde Amerikaanse onderzoek naar potentieel fascistische individuen dat kort na de Tweede Wereldoorlog werd verricht. Ook hierin stond de gedachte centraal dat individuele overtuigingen tezamen een coherent patroon vormen waarin een bepaald persoonlijkheid wordt uitgedrukt. Terwijl hier verschillen binnen 1 samenleving onderzocht werden, lag in de culture and personality school evenals bij Hofstede alle nadruk op de overeenkomsten. Dat vorm een beperking van deze benadering. Vooral voor complexe samenlevingen is het moeilijk van een basispersoonlijkheid of een nationaal cultuurpatroon te spreken. Een andere tekortkoming van deze benadering is, dat zij niet of nauwelijks aandacht besteedt aan veranderingen in nationale cultuurpatronen en persoonlijkheidsstructuren in samenhang met maatschappelijke veranderingen. Het zijn juist de veranderingen in gedrag en gevoel die centraal staan in de civilisatietheorie van Norbert Elias.

4.3.3 Civilisering en gewetensvorming

In het civilisatieproces laat Elias zien hoe omgangsvormen en gedragsstandaarden die wij nu vanzelfsprekend achten, zich geleidelijk ontwikkeld hebben. Opwellingen werden met de tijd steeds meer beheerst, steeds meer beladen met gevoelens van schaamte en pijnlijkheid. In een langdurig proces veranderden zo de affectie uitingen van iedereen en werden steeds meer gedragingen als aanstootgevend naar een plaats achter de coulissen verwezen. De vraag die in Het civilisatieproces centraal staat is hoe deze ontwikkeling begrepen en verklaard kan worden. Elias brengt deze ontwikkeling in verband met een verandering in positie en levenswijze van de maatschappelijke bovenlaag. In West-Europa werd de aristocratische gedragscode van de hovelingen steeds verfijnder om zich te kunnen blijven onderscheiden van de burgerij. De adel kon echter niet verhinderen dat zich ontwikkelingen voordeden in de samenleving als geheel, waardoor zij macht en invloed taanden en andere stijgende sociale groeperingen, in hun streven naar prestige, aristocratische gedragsstandaarden overnamen. Zo werd de gedragscode van nationale elites uiteindelijk, in min of meer verwaterde vorm, kenmerkend voor de gehele bevolking van een land. Deze langetermijntoewijking is sociogeen, dat wil zeggen tot stand gekomen door het samenleven van mensen met elkaar en de ontwikkelingen die zich daarin, onbedoeld en door niemand van de betrokkenen precies zo gewild voltrokken. Wat verandert is de wijze waarop mensen met elkaar te leven hebben; dus verander hun gedrag; dus verandert hun bewustzijn en hun drifthuishouding als geheel.

Volgens de eerste vorm van kritiek zijn menselijke impulsen zelf in hoge mate sociaal gevormd: datgene wat beheerst wordt, verandert dan evenzeer als de aard van de beheersing. Bovendien is het empirisch bijzonder moeilijk vast te stellen welk gedrag relatief 'spontaan' en welk gedrag relatief 'beheerst' is. Critici en verdedigers van de civilisatietheorie zijn het erover eens dat moet worden afgestapt van een driftmodel van de menselijke persoonlijkheid: het beeld van mensen als containers, gevuld met driften of impulsen, die in de loop van de geschiedenis steeds meer onderdrukt zouden worden. De tweede vorm van kritiek op de civilisatietheorie heeft betrekking op het, op de lange termijn gezien, steeds gelijkmatiger en verfijnder worden van de zelfbeheersing. Hoe moeten zij dan de geweldsuitbarstingen in Europa in de twintigste eeuw begrijpen? En het losser worden van de omgangsvormen in de afgelopen decennia?

Omgangsvormen zijn in veel opzichten losser geworden; men is zich juist steeds minder beperkingen op gaan leggen wat betreft het uiten van gevoelens. Deze voor iedereen waarneembare veranderingen, dit informaliseringsproces, lijken op het eerste gezicht strijdig met de civilisatietheorie.

Volgens sommige sociologen is het informaliseringsproces juist te verklaren met behulp van dezelfde civilisatietheorie. Zij stellen dat wij in het algemeen zo goed in staat zijn onze gevoelens te beheersen en dat de wijze waarop wij die uiten zo gelijkmatig en stabiel geworden is, onze zelfbeheersing zo soepel, dat wij zonder behoefte aan strenge sociale controle en strikte gedragsstandaarden met elkaar om kunnen gaan. Informalisering wordt hier dus opgevat als een teken van toenemende civilisering: een lossere omgang is mogelijk als iedereen zichzelf beter in de hand heeft. Deze ontwikkeling wordt verklaard uit een vermindering van machtsverschillen in omvangrijker en complexer wordende samenlevingsverbanden, waardoor de relatief machtigen meer rekening moeten gaan houden met de relatief machteloze.

De Swaan spreekt in dit verband van een overgang van bevelhuishouding naar onderhandelingshuishouding. Als vermindering van machtsverschillen ruimte geeft voor informalisering, zal - omgekeerd- vergroting van die verschillen gepaard gaan met een zekere formalisering. Met de groeiende werkeloosheid vanaf de late jaren zeventig vond zo'n verandering plaats.

Wij hebben gezien dat Goffman veronderstelde dat mensen dankzij een zekere 'bureaucratisering' van stemmingen en opwellingen erin slagen op ordelijke wijze met elkaar om te gaan en in iedere context 'passend' gedrag te vertonen. Ook het georganiseerde geweld dat in de twintigste eeuw op minderheden is toegepast, zoals in Nazi-Duitsland en meer recent op de Balkan, roept de vraag op of de richting van het civilisatieproces wel zo eenduidig is. Zoals hiervoor aangegeven, was het ontstaan van stabiele geweldsmonopolies volgens de civilisatietheorie cruciaal in de vorming van gedragsstandaarden die een meer omvattende en gelijkmatige beheersing van opwellingen voorschreven. In samenhang hiermee nam de omvang van de groepen met wie mensen zich identificeerden toe en ging het uitoefenen van geweld langzamerhand sterkere gevoelens van weerzin oproepen. Als het geweldsmonopolie onder invloed van internationale en binnenstatelijke spanningen ernstig wordt ondermijnd of verloren gaat en angsten bijgevolg toenemen, zal volgens de theorie een tegengestelde ontwikkeling- decivilisering - optreden. In zo'n onzekere, bedreigende situatie gaat in plaats van het eigen geweten dwang door anderen een grotere rol spelen. In een proces van desidentificatie neemt de bereidheid toe geweld te gebruiken tegenover groepen die als buitenstaanders worden beschouwd.

Een derde punt van kritiek op de civilisatietheorie is door antropologen geformuleerd: de theorie zou niet van toepassing zijn op niet westerse samenleving. Waar Elias echter aandacht vraagt voor de geleidelijke ontwikkeling van gedragsstandaarden en vormen van zelfbeheersing, daar legt Duerr de nadruk op overeenkomsten en continuïteit. Achtergrond van Duerrs poging om de civilisatietheorie te ondergraven is zijn overtuiging dat de theorie een rechtvaardiging biedt voor het Europese kolonialisme en wat daaruit is voortgekomen. Volgens hem geeft Elias voedsel aan de gedachte dat Europeanen beter dan anderen zouden zijn door hun hogere graad van driftbeheersing.

4.4 Anonieme affectieve bindingen

Gevoelens van solidariteit en verbondenheid ontwikkelen zich vooral daar waar ook in andere opzichten sterke bindingen bestaan. Met het toenemen van economische afhankelijkheden over grotere afstand, de uitbreiding van het staatsgezag en de uniformering van taal en onderwijs ontstonden affectieve bindingen binnen en met omvangrijker sociale eenheden, met name de nationale staat. Zulke eenheden zijn imagined communities, waarbinnen gevoelens van solidariteit met behulp van symbolen worden opgeroepen. Een nieuw wij gevoel komt dan tot uiting in proza en poëzie, in de schilderkunst, en in het groeiend belang dat wordt gehecht aan vlag en koningshuis, de symbolen van de nationale eenheid.

Het ontstaan van affectieve bindingen op hogere integratieniveaus, zoals dat van de nationale staat, gaat gepaard met het minder belangrijk worden van affectieve bindingen op lagere niveaus. De jaarmarkt, waar de solidariteit van dorpsbewoners feestelijk tot uiting komen, is vervangen door het vieren van Koninginnedag; oude gilde rituelen zijn nu folkloristische evenementen die bezocht worden door toeristen uit alle delen van het land. De afgelopen decennia is de reikwijdte van affectieve bindingen, mede onder invloed van de massamedia, nog groter geworden. Het ontstaan van duurzame affectieve bindingen met burens en collega's is minder vanzelfsprekend, en meer een kwestie van persoonlijke keuze geworden, afhankelijk van overeenkomsten in persoonlijkheid en belangstelling. Een proces van individualisering op microniveau is zo de tegenhanger van een proces van solidarisering op macro niveau.

Met het tot stand komen van positieve affectieve bindingen op nationaal niveau hangt de ontwikkeling van nieuwe negatieve gevoelens samen. De collectieve rituelen en symbolen, zo geschikt om wij-gevoelens op te roepen en uit te dragen, zijn even geschikt om het bestaan van 'de ander', zij te benadrukken. De eigen gedragsstandaarden doen daarbij dienst als distinctiemiddelen, waardoor men die anderen kan stigmatiseren. Wij-gevoelens en het daaraan gekoppelde groepscharisma, een gevoel deel uit te maken van een superieure groep, hangen nauw samen met de machtsverhoudingen tussen bevolkingsgroepen en tussen nationale staten. Ze zijn zowel een gevolg van een ongelijke machtsverhouding als een machtsbron, waardoor de meer machtigen in staat zijn hun superieure positie te behouden. Zo zien we dus dat enerzijds wij-gevoelens op nationale en internationale schaal zich ontwikkelen wanneer economische, politieke en cognitieve bindingen op dat niveau sterker worden, en dat anderzijds deze wij gevoelens de bindingen versterken en gebruikt worden in de concurrentie tussen bevolkingsgroepen, nationale staten en wereldmachten. Affectieve bindingen, uitgedrukt in rituelen en symbolen met een bepaalde positieve of negatieve gevoelswaarde zijn daarom van wezenlijk belang, als wij willen begrijpen hoe cohesie en conflict tot stand komen en zich ontwikkelen.

4.5 Individualiseringsprocessen: worden affectieve bindingen zwakker?

Durkheim meende bijvoorbeeld dat het probleem van zijn tijd de verzwakking van algemeen aanvaarde waarden en normen was. Hij ging ervan uit dat er onder normale condities een morele orde bestond, die mensen beperkingen oplegde aan hun verlangens en strevingen. Door de snelle en ingrijpende verandering verloren volgens hem die beperkingen steeds meer betekenis: er ontstond een toestand van anomie. Durkheim achtte deze ontwikkeling schadelijk. Pas door het scheppen van nieuwe vormen van solidariteit, passend bij de nieuwe ingewikkelde arbeidsverdeling, zou het probleem kunnen worden opgelost.

Ferdinand Tonnies, Gemeinschaft en Gesellschaft: De Gemeinschaft wordt gekenmerkt door sterke wij-gevoelens. Traditie en solidariteit bepalen het handelen. In de Gesellschaft is daarentegen veel minder sprake van affectieve bindingen. Daar berusten relaties op de belangen die mensen willen behartigen en zijn ze slechts middel om bepaalde doelen te bereiken. Tonnies interpreteerde de historische ontwikkeling in West-Europa als de overgang van Gemeinschaft naar Gesellschaft.

De conclusie die uit verschillende studies valt te trekken is dat er wel gesproken kan worden van een trend van individualisering, maar dat dit niet betekent dat affectieve bindingen over de hele linie zwakker worden. De vrijheid en noodzaak om zelf te kiezen is niet altijd eenvoudig en stelt mensen vaak voor problemen, maar wordt in het algemeen toch positief gewaardeerd. Mensen zijn volgens onderzoeken de afgelopen decennia meer waarde gaan hechten aan zaken als zelfontplooiing en zelfexpressie, tolerantie en vrije meningsuiting, en ook intieme persoonlijke relaties. **Ronald Inglehart heeft deze ontwikkeling**

geïnterpreteerd als een verschuiving van materialistische naar postmaterialistische waarde: mensen kunnen zich meer op 'hogere' immateriële doelen richten.

Cognitieve bindingen

5.1 Alledaagse kennis

Uitgangspunt bij de sociologische studie van kennis is dat het gaat om een sociale verworvenheid, de tussentijdse uitkomst van langdurige samenlevingsprocessen waarin mensen van en aan elkaar leren. Mensen zijn voor de verwerving van kennis van elkaar afhankelijk.

Kennis alle voorstellingen van de werkelijkheid waarmee mensen zich oriënteren.

Er heeft een verruiming van communicatienetwerken plaatsgevonden, een ontwikkeling die deel uitmaakt van de tendens van uitbreiding van afhankelijkheidsnetwerken over grotere aantallen mensen en grotere gebieden. In deze ontwikkeling wordt de verbreiding van informatie en daarmee de vorming van kennis steeds minder afhankelijk van fysieke nabijheid. Meer mensen over langere afstanden raken ook in cognitief opzicht op elkaar betrokken. Een andere, hiermee samenhangende langetermijnontwikkeling is die van kennisspecialisatie. Dit geldt op zekere hoogte voor religieuze, ideologische en wetenschappelijke kennis.

5.2 Religie

Religie kunnen we omschrijven als een geheel van denkbeelden, symbolen en rituele praktijken waarin een geloof aan het bovennatuurlijke wordt uitgedrukt. **Wat is bij al deze verscheidenheid de gemeenschappelijke kern van religie? Waar komt religie uit voort? Deze vragen stelde Emile Durkheim. Het fundamentele onderscheid in de religie van Australische inboorlingen, het totemisme, was volgens Durkheim dat tussen sacraal en profaan. Religie is nu volgens Durkheim een stelsel van voorstellingen rituelen dat betrekking heeft op sacrale zaken en dat alle aanhangers in een morele gemeenschap verenigt. De deelname aan erediensdiensten en andere rituelen brengt een collectieve roes teweeg. De deelnemers ervaren een gevoel van saamhorigheid en identificatie, en krijgen het idee van een kracht die sterker is dan zijzelf ER is wel degelijk een kracht buiten en boven de gelovige die aan zijn gevoelens ten grondslag ligt. Deze kracht is echter niet van bovennatuurlijke, maar van sociale oorsprong” het is de dwang die de samenleving uitoefent en die het hevigst voelbaar wordt in het collectief ritueel. Religieuze denkbeelden zijn collectieve representaties van de samenleving. Religieuze denkbeelden en belevingen vervullen voor gelovigen belangrijke oriënterende functies : ze geven betekenis aan het menselijk bestaan door dit te plaatsen in een zinvol geordende kosmos. Ze structureren de ervaringswereld en geven antwoord op fundamentele vragen van leven en lijden, geboorte en sterven. Ze geven ook richting aan het handelen, vormen een bron van motivatie. En ze geven uitdrukking aan en versterken affectieve bindingen - in positieve zin (solidariteit), maar vaak ook in negatieve zin (conflicten). Deze functies verklaren de kracht van religie en de onzekerheden en spanningen die met verlies van geloof gepaard gaan.**

Religieuze specialisten proberen hun visie op de werkelijkheid als algemeen geldig ingang te doen vinden. Ze streven, anders gezegd, naar een monopolie op fundamenteel geachte kennis, en soms slagen ze erin zo'n monopolie nagenoeg te vestigen. Bij dit alles moet men wel voor ogen houden dat kennismonopolies nooit volledig zijn en steeds weer worden aangevochten. Handhaving ervan wordt zowel met symbolische middelen als met fysiek geweld nagestreefd. In samenlevingen waarin de dominante oriëntatiemiddelen overwegend religieus zijn, heeft religieus protest, afwijking van de leer, tegelijk ook consequenties voor de politieke machtsverhoudingen.

In de hedendaagse geïndustrialiseerde samenleving heeft zich een proces van secularisering voltrokken. Dwz dat de betekenis en de invloed van de religie in het maatschappelijk leven afnemen. Religie wordt steeds meer als privé aangelegenheid beschouwd en steeds minder als basis van groepsvorming en maatschappelijke organisatie. Het proces van secularisering vindt echter lang niet overal plaats en kent krachtige tegentendities.

Terwijl de dwang van religieuze organisaties verminderd, zijn de mogelijkheden om uit een verscheidenheid van religieuze alternatieven te kiezen sterk toegenomen. In dit verband kan gesproken worden van het ontstaan van een religieuze markt, waarop aanbieders en vragers van religieuze betekenisssystemen elkaar ontmoeten. Maar ook binnen de gevestigde godsdiensten komen van tijd tot tijd bewegingen op die, met meer of minder succes, streven naar een versterkte en verdiepte geloofsbeleving. Een recent voorbeeld is de groei van sommige orthodoxe protestantse roepen en daaraan gelieerde Evangelische Omroep. Wanneer we de blik op andere westerse samenlevingen richten blijkt des te meer dat de mobiliserende kracht van bepaalde religies ook in deze tijd sterk is. VB groeiende aanhang van protestants evangelische bewegingen in N-Amerika en Z-Amerika en Afrika. Conflicten als bijv in: Indonesië, Pakistan, Midden oosten.

Het conflict tussen Israël en de Palestijnen heeft waarschijnlijk bijgedragen tot de recente verbreiding van strenge, fundamentalistische varianten van de Islam in de Arabische wereld en in landen als Iran, Pakistan en Indonesië. In het algemeen kunnen deze bewegingen begrepen worden als verzet tegen westerse economische, politieke en vooral ook culturele dominantie. Ook hangen ze waarschijnlijk samen met de verzwakking van traditionele lokale bindingen ten gevolge van moderniseringsprocessen, die niet gepaard gaan met duidelijke economische verbeteringen. Bij zulke ingrijpende veranderingen kan strikte godsdienstigheid een nieuwe houvast geven. De maatschappelijke invloed van de georganiseerde godsdienst is hier onmiskenbaar verminderd, en op het individuele niveau is religie meer een privé aangelegenheid. **Volgens een meer toegespitste verklaring van Norris en Inglehart vormen vastomlijnde religieuze denkbeelden en rituelen een antwoord op existentiële behoefte hieraan af wanneer het bestaan van mensen in verschillende opzichten veiliger wordt. In arme landen daarentegen is religie van onverminderde betekenis, vanwege de grote onzekerheid van het bestaan.**

5.3 Ideologie

Wij beschouwen een ideologie evenwel in meer neutrale termen als een stelsel van ideeën omtrent de sociale orde, die zowel een interpretatie geven van de bestaande orde als richtlijn om deze te veranderen of te behouden. Ideologieën zijn pogingen om aan onbegrijpelijk geworden situatie betekenis te geven, het zijn nieuwe plattegronden van een snel veranderend terrein. Dit verklaart ook iets van de intensiteit, het fanatisme, waarmee ze soms worden aangehangen. Het opgeven van de ideologie impliceert immers een verlies van oriëntatie en houvast. Een andere voorwaarde voor het ontstaan van ideologieën, als van religies te onderscheiden ideeënstelsel, is een zekere graad van secularisering.

Liberalisme, conservatisme en socialisme werden in de 19e eeuw de ideologische hoofdvormen

* *In het liberalisme wordt de mens beschouwd als een autonoom, met rede begaafd individu, dat in staat is zijn aangeboren talenten te ontplooien. De ideale samenleving is er een waarin mensen niet door allerlei instanties als kerk, staat en geilde gehinderd worden in het nastreven van hun belangen. Sociale orde vloeit uit dat streven naar vrije individuen voort, en vooruitgang is zo het best gewaarborgd.*

* *In het socialisme keert men zich tegen het liberale individualisme. De rechtsongelijkheid, de formele vrijheid leidt tot feitelijke onvrijheid voor de bezitloze. Deze kunnen slechts vrij worden door de vorming van een nieuwe samenleving, waarin onderdrukking en uitbuiting zijn opgeheven, klassentegenstellingen zijn verdwenen en concurrentie en conflict zijn vervangen door samenwerking en solidariteit.*

* *In het conservatisme wordt de mens gezien als een sociaal wezen, ingebed in een web van sociale relaties van familiale, lokale, nationale en religieuze aard. Zonder die consensus is sociale orde en cohesie niet mogelijk en desintegreert de samenleving. De staat wordt idealiter beschouwd als de behoeder van bestaande verhoudingen en hiërarchieën.*

Bell, Lipset en Shils brachten de these van het einde van de ideologie in de jaren 50 en 60. Deze these houdt in dat radicale en totale ideologieën in de hoog-geïndustrialiseerde samenleving met een stabiele democratie niet meer aanslaan. Het belang van ideologische tegenstellingen in hun 19e eeuwse vorm in westerse samenlevingen afgenomen, maar daarmee is nog niet gezegd dat het tijdperk van ideologieën voorbij zou zijn. De jaren '60 en '70 hebben een ervaring te zien gegeven van ideologische getinte sociale acties. Belangrijk in deze bewegingen was ook de vorming van versterking van een eigen gemeenschappelijke identiteit.

Na de Eerste Wereldoorlog ontstond in Europa een scherpe tegenstelling tussen fascistische en parlementair-democratische staten. Einde van de jaren tachtig, stond binnen de geïndustrialiseerde wereld de tegenstelling tussen communistische en parlementair-democratische staten centraal. Met de val van communistische regimes in Oost-Europa zijn de ideologische verhouding grondig gewijzigd. Het liberale kapitalisme is zo algemeen en vanzelfsprekend geworden dat het niet meer expliciet als ideologie verdedigd hoeft te worden. Het model van de liberale democratie is geenszins algemeen aanvaard, zoals onder meer blijkt uit politiek-religieuze bewegingen die streven naar de vestiging van theocratisch regime. En ook binnen liberaal-democratisch-kapitalistische staten zijn de ideologische geschilpunten over de inrichting van de eigen samenleving niet verdwenen. Wel kan worden gezegd dat de ideologische standpunten thans minder vastliggen dan voorheen en minder hecht verankerd zijn in politieke partijen.

5.4 Technologie en wetenschap

De ontwikkeling van technologische kennis wordt gekenmerkt door een lange reeks van vernieuwingen die in elkaar grijpen en op elkaar voortbouwen. De industriële revolutie en de agrarische revolutie illustreren de onderlinge verwevenheid van technologische vernieuwingen en maatschappelijke veranderingen; enerzijds kunnen deze vernieuwingen slechts onder bepaalde maatschappelijke condities plaatsvinden anderzijds leiden ze tot - deels onbedoelde - maatschappelijke veranderingen.

Een begunstigende conditie voor de wetenschappelijke revolutie was de aanwezigheid van een economisch sterke, betrekkelijke onafhankelijke en invloedrijke stedelijke burgerij, waarin een zekere theoretisch-filosofische belangstelling en scholing samenging met een praktische en empirische oriëntatie. Ook de aantasting van het kennis monopolie van de kerk door de opkomst van het protestantisme droeg tot de verbreiding van de wetenschap bij. Voort waren talrijke technologische vernieuwingen bevorderlijk voor de groei van wetenschappelijke kennis, doordat zij het instrumentarium verschaften waarmee nauwkeuriger waarnemingen konden worden verricht; telescopen, microscopen, enz. De groei en toenemende betekenis van wetenschappelijke kennis en wetenschappelijk onderzoek heeft consequenties voor de manieren waarop mensen de werkelijkheid benaderen. Het universum wordt steeds meer beschouwd als een stelsel dat valt te beschrijven en te verklaren in wiskundige en mechanische termen. Voor de verklaring van verschijnselen wordt beroep gedaan op natuurwetten. Door de verdere ontwikkeling van de wetenschap is God echter geleidelijk uit het wetenschappelijk beeld verbannen. Bovendien begonnen de universiteiten zich steeds meer aan het kerkelijk gezag te onttrekken en werden zij langzamerhand belangrijke centra van wetenschappelijk onderwijs en onderzoek. In deze ontwikkeling zien we de geleidelijke opkomst en besteding van wetenschappelijke gemeenschappen, relatief autonome netwerken van wetenschappelijke specialisten. In deze tijd zijn vooral de sociale wetenschappen met niet wetenschappelijke, in het bijzonder ideologische kennis verbonden. Een andere langetermijntrend heeft zich in dezelfde periode wel verder doorgezet: bureaucrativering en centralisering van de organisatie van wetenschappelijk onderzoek. Deze ontwikkelingen roepen problemen op. Bureaucratische controle begunstigt routinisering, en innoverend onderzoek is daar niet altijd bij gebaat, omdat dat een zekere mate van zelfstandigheid van wetenschapsbeoefenaren vraagt. De verstengeling van de wetenschap met militaire en commerciële belangen leidt ertoe dat de resultaten van veel onderzoek geheim worden gehouden. Technisch-wetenschappelijke kennis dient hier als bron van macht van grote publieke en particuliere organisaties.

Ten slotte

Volgens Auguste Comte zijn 'wet van de drie stadië' doorloopt de mensheid een ontwikkeling van een 'theologisch' beginstadium via een 'metafysisch' (filosofisch) tussenstadium naar een 'positief' (wetenschappelijk) eindstadium. Deze theorie komt erop neer dat menselijk kennis geleidelijk evolueert van religieuze naar wetenschappelijke kennis.

De specialisering, die groei van de totale hoeveelheid kennis in de samenleving mogelijk heeft gemaakt, betekent ook dat individuen over een steeds geringer deel van die totale hoeveelheid kennis zijn gaan beschikken. Kenmerkend voor moderne samenlevingen is ook dat veel kennis betrekkelijk snel verouderd. Ouderen hebben niet meer een vanzelfsprekende kennisoverzicht en verliezen daardoor aan macht ten opzichte van jongeren. Al deze processen kunnen ertoe leiden dat kennisverwerving en kennisoverdracht bronnen van desoriëntatie worden.

Postmodernisme *geloof in rationaliteit, wetenschap, vooruitgang en beheersbaarheid van de natuur en de maatschappij, wat in toenemende mate plaatsgemaakt heeft voor een veel meer relativistische en sceptische houding, die daarmee kenmerkend wordt voor een nieuw type samenleving en cultuur.*

Met de term postmodern worden belangrijke veranderingstendenties aangegeven en met elkaar in verband gebracht. De afgelopen decennia is het geloof in de wetenschap als basis van een zekere kennis en van vooruitgang waarschijnlijk verminderd, maar dat neemt niet weg dat de dominantie van wetenschappelijke kennis ten opzichte van andere kennisvormen alleen maar groter is geworden.

Hoofdstuk 6 Stratificatie

Sociale ongelijkheid richt de ambities van mensen, vooral in samenlevingen waarin hun positie niet erg vastliggen. Mede daardoor is sociale ongelijkheid een bron van spanningen en conflicten.

6.1 Sociale ongelijkheid en sociale stratificatie

Sociale ongelijkheid denken we hiërarchische sociale verschillen, aan verschillen die in termen van 'hoger' en 'lager' kunnen worden uitgedrukt. Het feit dat de metafoer kennelijk zo aanspreekt, komt vermoedelijk hieruit voort dat de primaire beleving van sociale ongelijkheid die van kinderen ten opzichte van volwassenen is: overal groeien kinderen op te midden van veel machtiger volwassenen, tegen wie zij ook letterlijk opkijken. Het gaat in de eerste plaats om verschillen in zaken die waardevol worden gevonden en die in principe overdraagbaar zijn: om verschillen in sociale beloningen of privileges. Degene die over relatief veel privileges beschikt heeft, zo mogen we veronderstellen, ook de macht om deze te verwerven en te behouden. Sociale ongelijkheid kunnen we kortweg omschrijven als verschillen in macht en daarmee verbonden sociale privileges.

Naarmate de afhankelijkheid eenzijdiger is, is het machtsverschil groter en is het te verwachten dat ook de verschillen in privileges of beloningen groter zijn. In de vier bindingen liggen evenwel typen machtsbronnen:

- * **economische:** beschikking over schaarse goederen waar anderen op aangewezen zijn, in het bijzonder productie middelen.
- * **politiek:** de beschikking over middelen tot reguliere uitoefening van geweld
- * **affectief:** het vermogen anderen emotioneel aan zich te binden
- * **cognitief:** de beschikking over speciale kennis die ook voor anderen waardevol is.

Effectieve en duurzame macht over grote aantallen mensen veronderstelt organisatie, organisatie als machtsbronnen is steeds met een of meer van deze vier typen machtsbronnen gecombineerd. Op grond van machtsoverwicht verwerven sommige mensen privileges ten opzicht van anderen:

materiële beloningen

politieke bevoegdheden en rechten

status

toegang tot kennis en informatie

Privileges zijn niet alleen op zichzelf waardevol voor degenen die ze hebben verworven, maar dienen vaak ook weer als middelen waarmee ze anderen van zich afhankelijk maken, een machtsoverwicht verkrijgen, om zo nieuwe privileges te verwerven. Mensen die volgens het ene criterium een 'hoge' dan wel 'lage' positie in nemen, hebben meestal volgens andere criteria eenzelfde soort positie. Waar dit niet het geval is, wordt in de sociologische literatuur gesproken van statusincongruentie.

Ongelijkheid naar leeftijd is universeel. Een samenleving is meer gestratificeerd naarmate de sociale ongelijkheid tussen gezinnen, families en huishoudens groter is, verschillende strata scherper van elkaar te onderscheiden zijn en de mobiliteit tussen deze strata geringer is. Voorwaarden voor het ontstaan van stratificatie waren arbeidsdeling en surplusproductie. Het ontstaan van stratificatie hield surplus toe-eigening door een bepaalde groep in. Een andere vroege vorm van stratificatie deed zich voor waar krijgers de bevolking van een gebied aan zich onderwierpen en duurzaam schatplichtig maakten. De derde vorm van surplus toe-eigening is gebaseerd op handel en organisatie van arbeid in combinatie met privé bezit van productiemiddelen. Door de moderne geïndustrialiseerde samenleving kan er niet meer gesproken worden van een groep die surplus toe eigent, maar wel van groeperingen die onevenredig veel materiële voordelen naar zich toetrekken.

Klassen onderscheiden zich vooral naar bezit. Standen zijn strata waarvan de leden zich kenmerken door een overeenkomstige status, statusbewustzijn en levensstijl.

6.2 Stratificatie in complexe agrarische samenlevingen.

Overall waar zich complexe agrarische samenlevingen vormden, ontstond een scherpe ongelijkheid tussen verschillende groepen. Dit wil overigens niet zeggen dat die verschillen volledig aanvaard werden. Ook in andere omvangrijke agrarische samenlevingen was de ongelijkheid groot. Al deze samenlevingen werden gedomineerd door een aristocratie, die grootgrondbezitters verenigde met vrijwel exclusieve politieke macht en een uitgesproken standsbewustzijn. Afhankelijk van de graad van commercialisering en verstedelijking was er daarnaast een meer of minder omvangrijke stedelijke bevolking. Binnen de algemene stramien varieerde de stratificatie per samenleving. De positie van de leden van de 'hogere' standen in deze samenlevingen berustte op een combinatie van economische, politieke, cognitieve en affectieve machtsmiddelen. Zij bezaten grond en andere productiemiddelen. Niet zelden werd aan deze ordening een religieuze rechtvaardiging gegeven: standen waren van God gegeven. Leden van heersende groepen beschreven zichzelf als aanzienlijk, beschaafd, voornaam, hoog. Hun superioriteitsbesef drukte zich ook uit in omgangsvormen die de statusongelijkheid bevestigden. Lager geplaatsten van hun kant conformeerde zich meestal aan de normen. Uitingen van vijandigheid en verzet waren bij hen echt niet geheel afwezig.

6.3 Industrialisering en klassenvorming

Met de industrialisering versnelde de economische ontwikkeling. Nu meer mensen een economische positie kregen die afweek van die van hun ouders, waren economische ongelijkheden niet meer zo nauw verbonden met traditionele verschillen in status. Naarmate bedrijven groter werden, groeide de sociale afstand tussen ondernemers en arbeiders en werd hun onderlinge verhouding steeds meer als een fundamentele belangentegenstelling, een klassentegenstelling gezien. **De belangrijkste en invloedrijkste theorie waarin deze ideeën over klassentegenstellingen en klassenstrijd zijn uitgewerkt, is die van Karl Marx en Friedrich Engels. De maatschappelijke ontwikkeling in de twintigste eeuw verliep anders dan Marx en Engels en hun volgelingen hadden voorzien.** Maar dit resulteerde toch niet in een toenemende polarisatie in twee klassen. Dat had met de volgende ontwikkelingen te maken:

1. Met de toenemende omvang en bureaucrativering van ondernemingen, de uitbreiding van het staatsapparaat en de verschuiving naar dienstverlening vond een sterke uitbreiding van de nieuwe middenklasse plaats.
2. Over het geheel genomen werd de inkomensongelijkheid in westerse landen in de loop van de twintigste
3. + eeuw kleiner.
4. Materiële verbeteringen in de positie van arbeiders gingen gepaard met een verandering van levenswijze, levenswijze van de meeste arbeiders gingen meer lijken op die van leden van de middenklasse. De klasse grenzen tussen beide categorieën vervaagden
5. Al deze veranderingen droegen ertoe bij dat socialistische partijen en daarmee verwante vakbonden zich op den duur gematigder gingen opstellen.
6. Met de groei en bureaucrativering van organisaties werd persoonlijk kapitaalbezit minder belangrijk als basis van sociale ongelijkheid. Daarbij werd opleiding steeds belangrijker als selectie criterium voor de bezetting van dergelijke posities. Persoonlijk bezit is minder belangrijk geworden als basis van materiële zekerheid. Thans voorzien collectieve regelingen in gevolgen tegen ziekte, ouderdom en gedwongen werkeloosheid.

6.4.1 Welke klassen?

Sinds de jaren tachtig is er een tegentendens waarneembaar: de-industrialisering, omvangrijke werkloosheid en, in verband daarmee, druk op overheden om te bezuinigen op sociale uitkeringen hebben bijgedragen tot een vergroting van de ongelijkheid. De laatste decennia zijn levenskansen verschillen zowel in Nederland als in andere westerse landen zelfs weer groter geworden. Nauw met de materiële ongelijkheid in bezit, inkomen en arbeidspositie hangen verschillen in status en levensstijl en in de opvoeding en opleidingskansen van kinderen samen.

In het algemeen kunne op drie gronden klassenonderscheidingen worden gemaakt:

- * verschillen in economische positie
- * klassen bewustzijn
- * barrières in mobiliteit

Een ander belangrijk verschil is dat tussen de gewone werknemers en diegenen van wie de arbeidspositie zeer precair is of die duurzaam van betaald werk zijn uitgesloten. Op grond van deze overwegingen kunnen we de volgende klassen in huidige industrieelkapitalistische samenlevingen onderscheiden:

1. Een bovenlaag van grote kapitaalbezitters en topbestuurders van grote ondernemingen.
2. Een ondernemersklasse van eigenaren van kleine en middelgrote bedrijven
3. Een professionele middenklasse van hoogopgeleide en hooggesaliede employés van publieke en private organisaties
4. Een werknemersklasse of arbeidersklasse in ruime zin, die zowel hand als hoofdarbeiders omvat
5. Een onderklasse bestaande uit mensen die bij voortduring een marginale economische positie innemen; ongeschoolden met tijdelijke en onzekere banen, langdurig werkelozen en arbeidsongeschikten met zeer laag inkomen.

De mate waarin een onderklasse te onderscheiden is verschilt. Deze hangt af van de omvang en duurzaamheid van de werkloosheid, de aanwezigheid van gediscrimineerde etnische minderheden, het bereik en het niveau van sociale uitkeringen en de mate van geografische concentratie van mensen met geringe arbeidsmarktkansen.

Tussen leden van verschillende klassen zijn belangentegenstellingen te onderkennen, die verboden zijn met hun verschillende economische positie. Deze manifesteren zich in economische belangenstrijd, ideologische tegenstellingen en politieke conflicten. Maar deze samenhang verschilt per land en varieert in de tijd.

6.4.2 Onderzoek naar statusverschillen

Zeer bekend is een onderzoek geworden uit de jaren veertig van W. Lloyd Warner in 'Yankee City'. Warner onderscheidde op grond van zijn bevindingen zes verschillende standen, die elk een eigen sociaal milieu vormden en die in een verhouding van ongelijke status tot elkaar stonden. De statusverschillen bleken nauw samen te hangen met verschillen in klassenpositie (bezit, beroep) en ook met afkomst: 'oude' welgestelde families, die al generaties lang tot de welgestelde behoorden, beschouwden zich superieur aan de nouveau riches, die pas kort in goede doen waren.

Sommige sociologen beschouwen de beroepsprestigehierarchie als de centrale indicator van sociale stratificatie in het algemeen, omdat ze nauw verbonden is met verschillen in opleiding en inkomen. Het zijn vooral opleidingsverschillen die nauw met het gemeten beroepsprestige blijken samen te hangen, en deze zijn weer nauw verbonden met de gezagshierarchieën in bureaucratische organisaties. Beroepsprestigeonderzoek geeft slechts een beperkt inzicht in de stratificatie van de samenleving. het voorziet vooral in de behoefte aan het overzichtelijk in kaart brengen van de sociale werkelijkheid.

6.4.3 Klasse, status, levensstijl en smaak

Een van de manifeste variaties in levensstijl wordt gevormd door de taal. Een ander voorbeeld van verschillen in levensstijl die met sociale status samenhangen, wordt gevormd door de sportbeoefening. Heel duidelijk verbonden met de sociale stratificatie zijn ook verschillen in culturele smaak, in de aard en mate van kunstzinnige en literaire belangstelling. Elitecultuur wordt hier wel gesteld tegenover massacultuur, high culture tegenover populaire culture. Bij alle meningsverschillen wordt de cultuur of levensstijl van dominante strata toch in het algemeen als hoger, beter, waardevoller beschouwd, ook door mensen die daar niet toebehoren. **Piere Bourdieu spreekt van cultureel kapitaal: de beheersing van culturele competenties die eigen zijn aan hogere sociale posities. Dit culturele kapitaal maakt de toegang tot die posities mogelijk en levert zo voordelen op, die vergelijkbaar zijn met het rendement van economisch kapitaal. Sociaal kapitaal is de mate waarin iemand over voordelige sociale connecties beschikt.**

Wie een hoger status wil verwerven zal ernaar streven de cultuur van als hoger beschouwd over te nemen. Voor deze tendens zijn in de sociologie termen bedacht als 'zinkende cultuuroederen' en 'druppeleffect'.

Inkomen en bezit zijn medebepalend voor het volgen van een bepaalde levensstijl. Sommige capaciteiten, zoals het lezen van moeilijke literatuur, worden mede door opleiding ontwikkeld.

6.5 Sociale mobiliteit

Sociale mobiliteit: *verandering in de sociale positie van individuen of groepen die belangrijke wijzigingen in het sociale milieu en de levensomstandigheden van de betrokken inhouden.*

Sociale mobiliteit kan plaatsvinden zonder dat de positie van de betrokken duidelijk verbetert of verslechtert, afgemeten aan criteria als maatschappelijk aanzien of welstand. We spreken dan van horizontale sociale mobiliteit. Indien de verandering van positie wel een duidelijke verbetering inhoudt, wordt gesproken van verticale sociale mobiliteit. Intrageneratiemobiliteit is mobiliteit binnen een generatie, de positieverandering van personen in de loop van hun (beroeps)leven. Intrageneratiemobiliteit is mobiliteit tussen generaties, in het bijzonder van kinderen ten opzichte van hun ouders. Toename van mobiliteit hoeft niet het gevolg te zijn van een grotere 'openheid' van de samenleving; zij kan ook voortkomen uit veranderingen in de beroepenstructuur. In dit verband wordt een onderscheid gemaakt tussen '**structurele mobiliteit**', dwz mobiliteit die noodzakelijk gevolg is van veranderingen in de beroepenstructuur, en '**circulatiemobiliteit**', of '**relatieve mobiliteit**', de resterende mobiliteit waarbij sociale stijging van sommige sociale daling van anderen impliceert. Vermoedelijk hangt de toenemende openheid samen met de afgenomen betekenis van erfbaar privébezit, de uitbreiding van het onderwijs en de verkleining van standsgebonden verschillen in levensstijl.

Sociale mobiliteit is vaak verbonden met geografische mobiliteit. Het duidelijkste geval van het samengaan van beide is migratie van het ene naar het andere land. Deze hangt samen met ongelijkheid tussen staten - stratificatie op internationaal niveau - en zij brengt nieuwe vormen van ongelijkheid binnen staten - tussen etnische groepen - met zich mee.

6.6 Internationale en etnische stratificatie

De scherpste en opvallendste vormen van sociale ongelijkheid liggen in deze tijd wel op het internationale vlak. De ongelijkheidsverhoudingen binnen en tussen landen hangen met elkaar samen. Zo heeft de commercialisering van de landbouw in arme landen als gevolg van het verder doordringen van internationale marktverhoudingen, vaak geleid tot een verscherping van de ongelijkheid op het platteland. Huidige elites in arme landen spiegelen zich aan rijke landen' zij streven meestal naar een levenspeil dat vergelijkbaar is met dat van welgestelde in rijke landen. Mede door de economische en politieke overwicht van de rijkere landen in de internationale verhoudingen kon hun productie sinds de negentiende eeuw zo sterk groeien, en dit was een voorwaarde voor de uitbreiding van de welvaart en vermindering van de materiële ongelijkheid binnen deze samenlevingen. In nationale staten rekenen de meeste mensen zich tot de dominerende etnische groepen - de meerderheid met een gedeelde cultuur en een gemeenschappelijk verleden, die min of meer gelijkgesteld wordt met de natie of het volk. Daarnaast bestaan er in deze staten etnische minderheden; groepen die zich niet tot deze meerderheid rekenen en er niet toe gerekend worden. Etnische verscheidenheid binnen een staat kan een gevolg zijn van het feit dat bij de vorming van de staat groepen met een heel verschillende cultuur binnen een politiek verband zijn samengevoegd. Een tweede achtergrond van etnische verscheidenheid binnen staten is, migratie.

Zowel in Nederland als elders gaat etnische differentiatie gepaard met etnische stratificatie: verschillende etnische groepen staan in een verhouding van ongelijke macht en privileges tot elkaar, met als dominerende groep de meerderheid die zich tot de natie rekent. Etnische stratificatie is op ingewikkelde manieren

verwerven met de klassen verhoudingen. Enerzijds worden klassenverschillen vaak door etnische verschillen verscherpt en zichtbaarder gemaakt, anderzijds worden klassenverhoudingen door etnische verschillen gecompliceerd, omdat onderscheidingen naar klasse en etnische groep zelden helemaal samenvallen. Discriminatie kan worden omschreven als "de ongelijke behandeling van mensen op grond van groepskenmerken 'die in de gegeven situatie niet relevant moeten worden geacht'".

Discriminatie is doorgaans verbonden met stereotypen en negatieve vooroordelen. Stereotypen zijn sterk generaliserende, vereenvoudigde en vertekende voorstellingen van het gedrag en de mentaliteit van de leden van een bepaalde groep. Vooroordelen kunnen omschreven worden als oordelen over een groep die niet of in onvoldoende mate berusten op empirische kennis over deze groep. Ze worden gevormd omdat ze bepaalde functies hebben voor degenen die ze aanhangen. In de eerste plaats geven ze uitdrukking aan wij gevoelens en gehechtheid aan de cultuur van de eigen groep, waarvoor de afwijkende levenswijze van de minderheid als een bedreiging ervaren wordt. Verder geven ze vaak een rechtvaardiging aan discriminatie die de belangen van de eigen groep dient. En ze kunnen voorzien in de behoefte aan een 'zondebok'. Stereotypen beïnvloeden de werkelijkheid waarnaar ze verwijzen - het gedrag en de opvattingen van de leden van de betreffende minderheid. Discriminatie op basis van stereotypen leidt tot bepaalde reacties van degenen die gediscrimineerd worden. Die reacties kunnen op hun beurt weer het stereotypen bevestigen. Self fulfilling prophecy.

Over sociologie: theorie, onderzoek, toepassing.

12.1 Theorieën

Het inzicht dat verschillen in gedragswijzen tussen groepen die zich onder meer in uiterlijke fysieke kenmerken van elkaar onderscheiden, niet verklaard dienen te worden uit verschillen in erfelijke aanleg, maar dat ze in verband moeten worden gebracht met verschillen in cultuur en in de sociale omstandigheden waaronder die groepen even, is in de sociologie algemeen aanvaard. Iedereen die zich in deze wetenschap wil bekwaamen moet zich bezighouden met een studieonderdeel dat 'geschiedenis van de sociologie' heet of 'algemene theoretische sociologie' of 'historie en systematiek van het sociale denken'. Iedere indeling van theoretische richtingen is tot op zekere hoogte een constructie en daarmee een simplificatie. Dat geldt voor aanduidingen als 'positivistisch', interpretatief, marxistisch, structuralistisch, enz.

Wij geven de voorkeur aan een driedeling (anders als conservatisme, socialisme en liberalisme) waarbinnen de sociologische stromingen zich beter laten onderbrengen" een scientistische, een interpretatieve en een vergelijkende historische benadering. Zij houdt ook rekening met tendenties van groepsvorming en groepsidentificatie en met verschillen in onderzoeksstijlen.

In de scientistische sociologie wordt gestreefd naar de vorming van sociaal wetenschappelijke theorieën die in generaliseerbaarheid, nauwkeurigheid en verklarende kracht vergelijkbaar zijn met natuurwetenschappelijke theorieën. In het Engelse taalgebied maakt men onderscheid tussen de humanities (de geesteswetenschappen) en de sciences (de natuurwetenschappen).

Het bekendst werd in de jaren vijftig het **functionalisme**. Nagegaan wordt, welke functie sociale verschijnselen uitoefenen. Langs die weg probeert men ook het bestaan of voortbestaan van de onderzochte sociale verschijnselen te verklaren. Structureel functionaristen stellen zich de vraag hoe consensus over waarden en normen tot stand komt en behouden blijft, en daarbij wijzen ze op socialisatie en sociale controle als fundamentele mechanismen. Het begrip, sociale structuur, verwijst bij hen primair naar gedeelde normen. Als reactie op die kritiek hebben zich andere vormen van functionalisme ontwikkeld. Daarvan is de functionele analyse, ontwikkeld door de Amerikaanse socioloog **Robert Merton**, het bekendst. **Hij onderscheidt functies en disfuncties: in het laatste geval gaat het om de effecten van een sociaal verschijnsel die juist afbreuk doen aan de handhaving en stabiliteit van de sociale eenheid waarvan het deel uitmaakt. Merton ziet de functionele analyse als een methode die sociologen aanzet tot het stellen van nauwkeurige vragen, zoals: hoe dragen bepaalde sociale verschijnselen bij tot het voortbestaan of het uiteenvallen van het grotere geheel waarvan ze deel uitmaken of van bepaalde andere sociale verschijnselen, die in datzelfde geheel zijn opgenomen? Een andere belangrijke vraag is of de betrokken mensen de functionele effecten van het verschijnsel herkennen en bedoelen (als dat zo is noemt hij die: manifeste functies) of dat het gaat om onopgemerkte en onbedoelde werkingen (latente functies).** Het functionalisme behoort tot de scientistische theorieën die men kan aanduiden als systeemtheorieën. Kenmerkend voor dit type theorieën is dat ze de samenleving bezien als een zelfregulerend systeem, waarvan de delen elkaar allemaal beïnvloeden en met elkaar een geheel vormen. Aan de andere kant heeft het scientific streven geleid tot de vorming van meer individualistische theorieën. Uitgangspunt voor onderzoek en theorievorming zijn de gedragingen van individuen. Een bekend voorbeeld hiervan is **de ruiltheorie van Homans, waarin interactie wordt opgevat als uitwisseling van beloningen en straffen. Naarmate gedrag meer en vaker beloond wordt, is de kans groter dat het zich**

zal herhalen, zo is een centraal uitgangspunt. In de rationele-keuzetheorie of rationele-actietheorie wordt gedrag verklaard uit het streven van individuen, het verschil tussen materiële en immateriële baten en kosten voor henzelf zo groot mogelijk te maken.

In tegenstelling tot de scientistische sociologie gaat met er in de interpretatieve sociologie van uit dat er een fundamenteel verschil bestaat tussen de sociale wetenschappen en de natuurwetenschappen. Mensen handelen op grond van zingevingen, definitie die ze toekennen aan eigen en andermans gedrag. Deze definitie staan niet vast. Beoefenaars van de interpretatieve sociologie pogen te achterhalen op rond van welke betekenissen, definitie, zingeving, mensen in bepaalde situaties handelen en hoe ze in interacties elkaars gedrag taxeren. Het is in deze stijl van sociologie beoefening belangrijk om te proberen de wereld als het ware te zien door de ogen van de onderzochten.

Een belangrijke stroming binnen de interpretatieve sociologie is het symbolisch interactionisme. Basistelling van het symbolisch interactionisme is dat het sociale leven bestaat uit 'symbolische interacties', uitwisselingen van symbolische betekenissen tussen mensen. Nog meer microgericht is het onderzoek dat verricht wordt vanuit andere variant van de interpretatieve sociologie, de etnomethodologie. Hierin probeert men te achterhalen welke impliciete regels en stilzwijgende vooronderstellingen mensen in alledaagse interacties hanteren, bijvoorbeeld bij het voeren van een gesprek. Aan de andere kant onderzoeken sommige interpretatieve sociologen met behulp van geschreven teksten en ander materiaal hoe mensen in grootschaliger verbanden hun werkelijkheid definiëren en daarmee vormgeven. Uitgangspunt is dat de sociale werkelijkheid niet bestaat los van de betekenissen die er door mensen aan gegeven wordt: de sociale werkelijkheid wordt via die betekenissen 'geconstrueerd'.

In de vergelijkingshistorische sociologie probeert men een beter inzicht te krijgen in hedendaagse samenlevingen door te onderzoeken hoe die samenlevingen zich hebben ontwikkeld tot wat ze nu zijn, en door ze met elkaar te vergelijken. VB Marx met zijn werk over de ontwikkeling van de kapitalistische productie- en klassenverhoudingen en Weber met zijn onderzoek naar de samenhang tussen de protestante ethiek en de ontwikkeling van het kapitalisme, het ontstaan van 'beschaafde' gedragvormen van Elias en de ontwikkeling naar democratie of dictatuur door Barrington Moore. Het maken van vergelijkingen tussen samenleving is in deze benadering erg belangrijk. Men probeert theorieën te vormen over regelmatigheden in en samenhangen tussen maatschappelijke ontwikkelingen.

In het nieuwe evolutiedenken probeert men te komen tot uitspraken over langetermijntendensen in de geschiedenis van de mensheid als geheel, zoals een tendens van maatschappelijke differentiatie en een van uitbreiding van interdependentienetwerken. Een van de inspiratiebronnen van de historische vergelijkende sociologie is van oudsher het marxisme. *Belangrijke historisch-sociologische studies als van Skocpol, Wolf en Tilly maken gebruik van inzichten uit de marxistische traditie.* Het wereldsysteem van Wallerstein is eveneens door marxistische ideeën geïnspireerd.

De figuratie sociologie of processociologie (Elias) is in Nederland de belangrijkste richting in de vergelijkende historische sociologie geworden.

12.2 Onderzoek

In verkennend of exploratief onderzoek is het oogmerk om door middel van het onbevagen bestuderen van een probleemgebied te komen tot nieuwe ideeën van meer of minder abstract theoretisch gehalte. Beschrijvend of descriptief onderzoek heeft als doel het zo nauwkeurig mogelijk in kaart brengen van een naar tijd en plaats duidelijk omlijnd veld van verschijnselen. Vaak is er een wisselwerking tussen verzameling van gegevens en formulering van theoretische ideeën.

Soorten van sociologisch onderzoek:

- 1.vraaggesprekken en vragenlijsten**
- 2.observatie**
- 3.bronnenstudie**

vraaggesprek en vragenlijst:

Bedoeld om inzicht te krijgen in belevingswereld van de onderzocht, enquête resulteert in percentages en cijfers. Mits aan een aantal voorwaarde is voldaan kunnen de resultaten van enquêteonderzoek een hoge graad van betrouwbaarheid bereiken. Enquête onderzoek schiet vooral tekort als men een veelzijdig en gedetailleerd beeld wil krijgen van het dagelijks leven van mensen. Ook langdurige vraaggesprekken zijn dan niet toereikend.

Observatie

De belangrijkste vorm is participerende observatie. Observatieonderzoek kan ook niet-participerend zijn. Het meeste onderzoek van deze aard is experimenteel: mensen worden speciaal voor het onderzoek bijeengebracht en krijgen vervolgens bepaalde opdrachten te vervullen.

Bronnenstudie

Een van de bekendste empirische-sociologische onderzoeken van dit type is Durkheims studie naar variaties en veranderingen in zelfmoord cijfers. Bronnen studie is vooral belangrijk in macroscopische, veelomvattende studies.

Scientistisch ingestelde sociologen zijn in het algemeen geporteerd voor kwantitatief onderzoek in de vorm van enquêtes of experimenten. Interpretatieve sociologen pleiten voor kwalitatief onderzoek in de vorm van open vraaggesprekken. Ook maken ze wel gebruik van beeldmateriaal. Ook vertegenwoordigers van de vergelijkende historische richting kennen aan enquêteonderzoek doorgaans slecht beperkte waarde toe; het brengt de structurele kenmerken van samenlevingen niet aan het licht. In het algemeen concentreren ze zich op de studie van schriftelijke bronnen.

Het belang van vergelijken: Oogmerk van het vergelijken is ook het toetsen van uitspraken over causale samenhangen: Als A veroorzaakt wordt door B, dan moet bij vergelijking tussen verschillende groeperingen blijken dat A en B steeds samengaan.

12.3 Toepassing

Uit Tonnies begrippenpaar Gemeinschaft-Gesellschaft, uit Durkheims anomie en uit het begrip sociale desorganisatie van de Chicago-school sprak een grote bezorgdheid over het verdwijnen van stabiele sociale bindingen en het verlies van houvast gevende sociale normen ten gevolge van snelle, te snelle sociale veranderingen.

Anderen streefden bovenal naar grotere gelijkheid of rechtvaardigheid, zoals Marx en latere marxisten. Ze proberen te laten zien hoe de ene klasse door de andere werd uitgebuit, en hoe deze uitbuittingsrelatie alleen kon verdwijnen door afschaffing van de kapitalistische productieverhouding.

Weer anderen zoals Spencer waren veel optimistischer over de mogelijkheden van geleidelijke vooruitgang. Juist wanneer de staat niet te veel in het maatschappelijk leven zou ingrijpen, zou vooruitgang gegarandeerd zijn.

De drie grote ideologische stromingen van de 19^e eeuw drukten een stempel op verschillende sociologische theorieën en vonden daarin mede hun uitdrukking.

• conservatieve inspiraties waren te herkennen bij die sociologen die een orde Of integratieperspectief hanteerden. De normale maatschappij was voor hen een geordende maatschappij, gekenmerkt door de gedeelde normen en waarden.

• socialistische georiënteerde sociologen daarentegen hanteerden veeleer een conflictmodel van de samenleving, de orde was de orde van de heersende klasse, die door dwang aan ander klassen werd opgelegd.

• Liberale opvattingen waren te herkennen bij sociologen die uitgingen van een ruilmodel. Zij stelden dat de maatschappij geen werd gehouden door eigenbelang: gedreven door eigenbelang gingen individuen ruilrelaties aan en creëerden ze onbedoeld een maatschappelijke orde. Spencer verbond dit idee met een theorie van maatschappelijke evolutie, de motor van vooruitgang is in de mensenmaatschappij de vrije concurrentie tussen individuen.

Soms werden ideeën uit verschillende stromingen gecombineerd. **Durkheim: terwijl in zijn sociologie veel te vinden is dat in verband gebracht kan worden met de conservatieve denktraditie, stelde hij zich in de politieke conflicten van zijn tijd op als een onafhankelijk liberaal die sympathiseerde met een gematigd, reformistisch socialisme.**

Volgens **Weber** moet de sociologie, net als iedere ander wetenschap, waarde vrij zijn. De wetenschapper kan gemotiveerd worden door bepaalde waarden en als staatsburger kan hij ervoor ijveren dat wetenschappelijke kennis op bepaalde manieren wordt toegepast; maar in zijn rol van wetenschapper, dient hij zich zoveel mogelijk van waarderende, normatieve uitspraken te onthouden, aangezien deze niet wetenschappelijk te funderen zijn. De kennis zelf is in principe waarde vrij, de toepassing niet.

Voorals marxistische en daarmee verwant sociologen hebben zich uitdrukkelijk tegen de waarde vrijheidsopvatting gekeerd. **In de klassieke marxistische opvatting is kennis in de kapitalistische maatschappij, in het bijzonder kennis over die maatschappij zelf, klassengebonden' wat doorgaat voor objectieve sociale wetenschap, weerspiegelt in het algemeen de belangen en waarden van de heersende klasse. Daartegenover plaatst het marxisme de eigen maatschappijtheorie' deze is gebonden aan de belangen en waarden van het proletariaat en derhalve evenmin waarde vrij.**

De positivistische sociale wetenschap verschaft technieken waarmee machtige organisaties sociale processen kunnen beheersen en daarmee hun dominantie in het bestaande systeem kunnen handhaven en versterken. De kritische theorie die hier tegenover wordt geplaatst, gaat uit van een spanning tussen het feitelijke en het mogelijke, de feitelijke werkelijkheid wordt bestudeerd en bekritiseerd vanuit een besef van wat zou kunnen zijn.

De meeste sociologen zijn het er nu wel over eens dat 'waardevrije' sociologie in absolute zin niet bestaat, maar dat dit niet betekent dat sociologie volledig gebonden zou zijn aan specifieke groepsbelangen.

Twee soorten toepassingen:

- oriëntatie
- beleidsfuncties

Oriëntatiefuncties: ze verschaft kennis, ideeën en begrippen met behulp waarvan mensen zich in de wereld oriënteren. Sociologen helpen het beeld vormen dat mensen van de eigen en van andere samenlevingen hebben. Ze bekritisieren bepaalde wijdverbreide ideeën als onjuist of te simpel en proberen te laten zien hoe die ideeën verbonden zijn met de belangen en waarden van degenen die koestern.

Sociologie heeft ook beleidsfuncties: Door onderzoek en advisering oefenen sociologen invloed uit op het beleid van overheden en particuliere organisaties. Een vorm van 'toegepast' onderzoek is het evaluatieonderzoek: daarin wordt nagegaan, of een bepaald beleid aan zijn doel beantwoord heeft, en op grond daarvan wordt het beleid beoordeeld, geëvalueerd. De invloed van de sociologie op beleid werkt vooral via haar oriëntatiefuncties, via de verspreide en moeilijk meetbare beïnvloeding van wat mensen denken.

Begrippen

Actor	Eenheid van handelen (een individu of groep)
Anomie (Durkheim)	Een situatie waarin de leden van een groep of samenleving in geringe mate gebonden zijn aan normen
Assimilatie	Proces waarin de levensstijlen van een groep gelijkert wordt aan die welke in de sociale omgeving van de groep gangbaar is
Binding	Een te onderscheiden typen interdependentie. Een wijze waarop mensen van elkaar afhankelijk zijn.
Charismatisch gezag (Weber)	Gezag waarvan de legitimiteit berust op geloof in buitengewone eigenschappen die aan een leider persoonlijk worden toegeschreven
Collectieve acties	Handelingen van meer mensen die op een gemeenschappelijk doel gericht zijn
Cultureel kapitaal (bourdieu)	De aangeleerde kennis, capaciteiten en disposities van een persoon met behulp waarvan deze in staat is sociale privileges te verwerven of te behouden
Deviantie, deviant gedrag	Afwijkend gedrag
Differentiatie	Een proces waarin individuen en groepen zich op verschillende onderling verbonden activiteiten gaan toeleggen
Etnische groepen	Groep waarvan de leden zich onderling verbonden voelen door een gemeenschappelijke afstamming en culturele erfenis
Figuratie	Netwerk van afhankelijkheidsverhoudingen
Gezag	Als legitiem erkende macht
Horizontale sociale mobiliteit	Sociale mobiliteit die geen duidelijke verandering in status en andere sociale privileges inhoudt
Ideologie	Een stelsel van ideeën omtrent de bestaande en de wenselijke sociale orde, die zowel een interpretatie geven van de bestaande orde als richtlijnen om deze te veranderen of te behouden.
Institutionalisering	Proces waarin bepaalde normen en procedures in toenemende mate als geldig worden erkend en daadwerkelijk worden nagevolgd
Interdependentie	Onderlinge afhankelijkheid tussen mensen
Intergeneratiemobiliteit	Sociale mobiliteit van families over verschillende generaties, in het bijzonder van kinderen ten opzicht van hun ouders
Internalisering	Proces waarin gedragsvoorschriften afkomstig van anderen onderdeel worden van de persoonlijkheid van een individu
Intrageratiemobiliteit	Sociale mobiliteit van individuen binnen eenzelfde generatie
Maatschappij	1. Het sociale leven van mensen in het algemeen 2. De grootste sociale eenheid waartoe mensen behoren
Macht	Het vermogen het gedrag van anderen mbv sancties te beïnvloeden
Normen	Gedragsregels, opvattingen over hoe mensen zich in bepaalde situaties wel en niet dienen te gedragen

Politieke macht	Macht die in laatste instantie berust op het dreigen met of gebruikmaken van fysiek geweld.
Rationalisering (Weber)	Een proces waarin steeds meer aspecten van het sociale leven worden onderworpen aan berekening en beredenering
Rationeel-legaal gezag Weber	Gezag waarvan de legitimiteit berust op vertrouwen in wetten
Religie	Een geheel van denkbepelden, symbolen en rituele praktijken waarin een geloof aan het bovennatuurlijke wordt uitgedrukt
Sanctionering	Reacties op gedragingen van anderen in de vorm van waardering en beloning of afkeuring en bestraffing
Secularisering	Proces van vermindering van de betekenis en de invloed van religie in het maatschappelijk leven
Sociaal handelen (Weber)	Handelen dat georiënteerd is op het gedrag van andere mensen
Sociaal kapitaal	1. Netwerk van sociale relaties van een persoon waar deze van gebruik kan maken voor het behouden of verwerven van sociale privileges 2. Mate waarin een groep of samenleving gekenmerkt wordt door een veelheid van relaties van onderlinge steun
Sociaal stratum	Groepering waarvan de leden een overeenkomstige positie in de stratificatie van de samenleving bezetten
Sociale cohesie	Mate waarin mensen in een gegeven sociaal verband sociale relaties met elkaar onderhouden die gekenmerkt worden door onderlinge steun en positieve gevoelens
Sociale controle	Manieren waarop mensen andere mensen ertoe brengen zich aan bepaalde normen te houden
Sociale integratie	Proces waarin de leden van een gegeven groep in toenemende mate deel gaan uitmaken van en opgenomen worden in de omringende samenleving.
Sociale mobiliteit	Veranderingen in de sociale positie van individuen of groepen die belangrijke wijzigingen in het sociale milieu en de levensomstandigheden van de betrokken inhouden
Sociale ongelijkheid	Verschillen tussen interdependente mensen in macht en daarmee verbonden sociale privileges of beloningen.
Sociale positie	Een geheel van sociale relaties gecentreerd rond een persoon of een categorie van personen
Sociale stratificatie	Sociale ongelijkheid tussen maatschappelijke groeperingen waarvan het lidmaatschap althans en dele sociaal erfelijk is
Sociale structuur	Geheel van onderling samenhangende kenmerken van de sociale verhoudingen in een gegeven groep of samenleving die een zekere duurzaamheid bezitten en die als sterk bepalend voor het functioneren van de groep of samenleving en voor het gedrag van de leden ervan kunnen worden beschouwd.
Socialisatie	Leerprocessen die voortvloeien uit interactie en die ertoe leiden dat kinderen tot volwassen leden van een samenleving worden.
Staat (Weber)	Een relatief duurzame politieke organisatie van een menselijke samenleving binnen een bepaald territorium, waarvan de leiding berust bij een bestuursstaf die regeert dmv het uitvaardigen van regels volgens vaststaande procedures, en die voor het doorvoeren van die regels steunt op een monopolie op het legitieme gebruik van geweld.
Stand (Weber)	Stratum waarvan de leden zich kenmerken door een overeenkomstige status (prestige), statusbewustzijn en levensstijl.
Stereotype	Een sterk generaliserende, vereenvoudigde en vertekende voorstelling van het gedrag en de mentaliteit van de leden van een bepaalde groep
Traditioneel gezag (Weber)	Gezag waarvan de legitimiteit berust op geloof en vertrouwen in een geheiligde en gerespecteerde traditie
Verticale sociale mobiliteit	Sociale mobiliteit die een vermeerdering dan wel vermindering van sociale privileges inhoudt
Vooroordeel	Positief of negatief oordeel dat niet of slecht in beperkte mate op feitelijke waarnemingen berust
Waarden	Opvattingen over wat wenselijk is

Wederkerigheid	Kenmerk van sociale relaties die inhoudt dat de actoren in de relatie naar evenredigheid beloningen en straffen uitwisselen
----------------	---